

მაგდა მჭედლიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

„მუზების თაძარი“ ჰონტოს კიდეში და ელინური პიდიეის საკითხი III-IV საუკუნეების საქართველოში

საკვანძო სიტყვები: თემისტიოსი, რიტორიკული სკოლა, ფაზისი, თერმოდონტი, მცხეთა

ბერძნულ და რომაულ სამყაროსთან ქართულ სახელმწიფოებს, როგორც ცნობილია, ინტენსიური სავაჭრო-კულტურული ურთიერთობები აკავშირებდათ, რასაც განსაკუთრებით უწყობდა ხელს შავიზღვიზირეთში ბერძნების მიერ დაარსებული კოლონიების (თუ ფაქტორიების) არსებობა, შემდეგ კი – ასევე რომის პოლიტიკურ ორბიტაში მოქცევა. ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ საქართველო აღმოსავლურ-რომაული (ბიზანტიური) კულტურული რეგიონის ნაწილი ხდება, სადაც დაფასებულია ანტიკური მემკვიდრეობა, კვლავაც ცოცხალია ზოგადსაგანმანათლებლო იდეალი ე.წ. ენციკლოპედიურობისა და შენარჩუნებულია მისი შესაბამისი სასწავლო სისტემა.¹

შუა საუკუნეების პერიოდისაგან განსხვავებით, ჩვენ მოკლებულნი ვართ შესაძლებლობას, ანტიკური ხანის საქართველოს საგანმანათლებლო იდეალებზე ქართული ორიგინალური მწერლობის მიხედვით ვიმსჯელოთ, მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია, ელინურ-რომაულ სამყაროსთან გაცხოველებული ურთიერთობისა და, გარკვეულ პერიოდებში, პოლიტიკურადაც მის ნაწი-

¹ საუბარია საერო განათლებაზე, რელიგიური განათლების საკითხს სტატიაში არ ვეხებით.

ლად ქვეულ ქართულ სახელმწიფოებში, სადაც ბერძნულის როგორც ლინგვა ფრანკას გამოყენება სხვადასხვა ხასიათის ეპიგრაფიკული ძეგლებით დასტურდება,² ელინური განათლებისადმი სწრაფვა არ ყოფილიყო. და მართლაც, ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში, როდესაც საქართველოს ტერიტორიაზე, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ მხარეში, ელინისტურ-რომაული ტიპის ცივილიზაციის მნიშვნელოვან დასახლებებს ვხედავთ – სასახლეებით, ციხესიმაგრეებით, მოზაიკებიანი აბანოებით, საავადმყოფო სახლებით და ა. შ. – ჩვენ გვაქვს დადასტურება აქ ელინური ჰაიდელას³ შესაბამისი სასწავლო პრაქტიკისაც. იბერიაში, კერძოდ მცხეთაში, სვეტიცხოვლის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი საწერი ინვენტარი (დაახლ. III ს), ბერძნული წარწერებითა და ელინური სკოლის ემბლემატური გამოსახულებებით (მუზეები და სასწავლო ავტორები), ვფიქრობთ, აქ ამ სკოლის შესაბამისი პროგრამით სწავლების დაშვების შესაძლებლობას გვაძლევს. რაც შეეხება კოლხთა მხარეს, ამ რეგიონში ელინური სასწავლებლის ფუნქციონირების შესახებ ჩვენ გვამცნობს თავად მოწაფე ამ სკოლისა, თემისტოსის (317-388) – ფილოსოფოსი, რიტორი და პოლიტიკოსი, რომელიც მეოთხე საუკუნის ბიზანტიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფიგურად გვევლინება.⁴

განათლების საკითხი თემისტოსისათვის უმნიშვნელოვანესი იყო, ვინაიდან მისი როგორც წარმართი სწავლულის კარიერა ქრისტიან იმპერატორთა კარზე სწორედ მის განათლებას უკავშირდებოდა: იმპერატორმა კონსტანტინუსმა თემისტოსის სენატში შეიყვანა ჰაიდელას გამორჩეული მსახურებისათვის, ხოლო თეოდოსი დიდმა მას ანდო უფლისწულის აღზრდაზე ზედამხედველობა. უმაღლეს სახელმწიფო თანამდებობებსაც კონსტანტინოპოლში იგი იკავებდა თავისი განათლებისა და რიტორიკაში გაწაფულობის წყალობით.

² გარკვეულ დროსა და არეალში არამეულთან ერთად.

³ παιδεία – აღზრდა-განათლება, კულტურა.

⁴ თემისტოსის ცხოვრებისა და შემოქმედების შესახებ იხ.: ყაუხჩიშვილი 1973, 85-89; Купцов 1984, 338-342; Swain, 2013, Penella 2000, Vanderspoel 1995.

სიტყვაში, რომლის სათაურია „იმის შესახებ, რომ მნიშვნელობა არა ადგილებს, არამედ ადამიანებს უნდა მივანიჭოთ“ (*Oratio* 27)⁵ თემისტიოსი რიტორიკაში თავისი განსწავლის ადგილად პონტოს კიდეში ფაზისთან ახლომდებარე სკოლას ასახელებს. სიტყვის წარმოთქმისა თუ დაწერის ზუსტი დრო უცნობია,⁶ თუმცა ივარაუდება, რომ იგი დაახლ. 355 წელს უნდა იყოს შედგენილი პაფლაგონიაში, სადაც უკვე სენატორად არჩეული თემისტიოსი მამის დაკრძალვაზე ჩასულა. უნდა ითქვას, რომ *Oratio* 27 მიიჩნევა თემისტიოსის ერთ-ერთ ყველაზე „ელეგანტურ სიტყვად, რომელიც ორატორული ხელოვნებით გულმოდგინედ არის დამუშავებული“.⁷

სიტყვა მიმართულია ერთი ახალგაზრდა კაცისადმი, რომელსაც თავისი მშობლიური მხარის (სავარაუდოდ, პაფლაგონიის) მუსეიონები ანუ სასწავლებლები აუთვალწუნებია და განათლების მისაღებად საუკეთესო ადგილის ძიებაში ყოფილა. თემისტიოსი ახალგაზრდას მშობლიური მხარის მიმართ უპატივცემულობაში ამხელს და მისთვის განკუთვნილ სიტყვას იწყებს კითხვით: რატომ ხდება, რომ, როდესაც საქმე განათლებას (*ჰაიდეიას*)⁸ ეხება, ეძიებენ სახელგანთქმულ ქალაქს და არა მასწავლებელს? თუკი ამა თუ იმ კონკრეტული ხელობის, მაგალითად, მჭედლობის, ან რომელიმე მუსიკალურ ინსტრუმენტზე დაკვრის დასაუფლებლად მიმართავენ სპეციალისტს, სადაც არ უნდა ცხოვრობდეს იგი, ზოგადი განათლების მისაღებად რატომ ანიჭებენ მნიშვნელობას არა სპეციალისტს, არამედ იმას, რა მითები უკავშირდება მის ქალაქს? რატომ მიიჩნევა, რომ სხვადასხვა ქალაქში შესაძლებელია ერთი და იმავე ფეხსაცმლის

⁵ ბერძნული ტექსტის გამოცემა: Schenkl, Downey and Norman (eds) 1971, 153-167. აქვე მაღლობას გადაუხვლი ქალბატონ მარინე ფერაძეს თემისტიოსის ამ გამოცემის მოწოდებისათვის.

⁶ ამ სიტყვას დათარიღების გარეშე ტოვებს თემისტიოსის მკვლევარი და ინგლისურ ენაზე მთარგმნელი Robert J. Penella. თემისტიოსის პირადი ხასიათის სიტყვების დათარიღებისათვის იხ. Penella 2000, XIII.

⁷ J. Harduin (თემისტიოსის გამომცემელი 1684 წელს), დამოწმებულია Guilielmus Dindorfius—თან: იხ. Dindorf 1832, 700.

⁸ *ჰაიდეია*, ზოგადი განათლება, უპირველეს ყოვლისა გამართულად და სასიამოვნოდ მეტყველებას გულისხმობდა, რაც რიტორიკის შესწავლით მიიღწეოდა.

მეკერვა, ერთი და იმავე მჭევრმეტყველების პრაქტიკა კი არა? მეტიც, ამოჩემებული აქვთ ერთი მხარე (ატიკა) და თუკი ვინმე სადმე სხვაგანაც მოინდომებს მჭევრმეტყველების სწავლებას, ისე ამუნათებენ, თითქოს ელევსინის მისტერიების საიდუმლო გაეთქვას (Them. Or. 27, 331d-332 d).

და, აი, იმის დასამტკიცებლად, რომ განათლების მისაღებად არა ადგილი, არამედ მასწავლებელია მნიშვნელოვანი, თემისტიოსი საკუთარ გამოცდილებას საჯაროდ უზიარებს ახალგაზრდას:

„მე თვითონაც, კეთილო ჭაბუკო, ამაზე⁹ ბევრად უჩინო¹⁰

ადგილას დავეუფლე რიტორიკას, არა კულტურულ ელინურ მხარეში, არამედ პონტოს კიდეში, ფაზისის მახლობლად, სადაც თესალიიდან [მოსული] არგოს გადარჩენამ პოეტები განაცვიფრა და ზეცამ იგი მალა აღიტაცა¹¹; [333] იქ არის სადღაც თერმოდონტი, საქმენი ამადონთა და თემისკირიონი. მიუხედავად ამისა, ამგვარად ბარბაროსული და უკულტურო მხარე ერთი კაცის სიბრძნემ და სიქველემ გახადა ელინური და ტაძარი მუზეებისა, რომელიც, კოლხებსა და არმენიელთა შორის დასახლებული, ასწავლიდა არა ისრის სროლას ან შუბის ტყორცნას, არც ცხენზე ჯდომას შესაბამისად მეზობელი ბარბაროსების პაიდეიასი, არამედ ორატორული ხელოვნების დაუფლებას და სახალხო შეკრებებზე¹² თავის გამოჩენას. სიმართლეა თუ არა ეს, რასაც ვამბობ, ცხადი ხდება უშუალოდ ჩემი საუბრიდან, რამდენად მნიშვნელოვანია იგი. და იქ მივედი არა საკუთარი ინიციატივით და განსჯით, არამედ

⁹ იგულისხმება, სავარაუდოდ, პაფლაგონია, სადაც თემისტიოსი იმყოფებოდა იმჟამად.

¹⁰ ἀπαιρῆ ნიშნავს 'უჩინარს' (რაც არ ჩანს), ან 'არასახელგანთქმულს' (რაც ცნობილი არ არის).

¹¹ მითის მიხედვით, შინ მშვიდობით დაბრუნების შემდეგ არგო ღმერთებმა ზეცაში აიტაცეს და თანავარსკვლავედად აქციეს.

¹² ხელნაწერთა უმრავლესობაშია: πανηγύρεσιν Ἑλληνας ἐμπρέπειν, ასევე Dindorf-თან (მდრ. Dindorf 1832, 402 appar). Schenkl-Downey-Norman-ის გამოცემაში Ἑλληνας კრიტიკულ ტექსტში არ არის შეტანილი. ჩვენი აზრით, ეს სიტყვა თემისტიოსის ძირითად ტექსტში უნდა იყოს.

მიმავლინა კაცმა, ისე კეთილმოსურნემ, როგორც მამა თუ იქნება და ისე მართებულად შემფასებელმა, როგორც ფილოსოფოსი შეიძლება იყოს. იქნებ, შენ ისიც აითვალწუნო, რაკი თავადაც საღდაც აქ დაუფლა სალაპარაკოდ ქცეულ ფილოსოფიას, მე კი – ბევრად მეტადაც, ალბათ, რამდენადაც მშობლიური სახლის კერიიდან ვეზიარე წმინდა რიტუალებს!¹³” (Them. Or. 27, 332 d 3-333 b 6)¹⁴

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, თემისტიოსს თავდაპირველი რიტორიკულ-ფილოსოფიური განათლება ოჯახში მიუღია, შემდეგ კი მამას იგი პონტოს კიდეში გაუგზავნია, სადაც, შესაძლოა, თავადაც სწავლობდა (ტიქსტი გვაძლევს საშუალებას, მამის ფილოსოფიური განსწავლის ადგილად ასევე პონტოს კიდე გავიგოთ). რიტორიკული სკოლა, რომლის შესახებაც თემისტიოსი ლაპარაკობს, ელინისტურ-რომაულ ეპოქაში საშუალო, ან უფრო უმაღლესი განათლების შესაბამისია, რომელიც საუბრისა და წერის ხელოვნების დაუფლებასთან ერთად ფილოსოფიურ განათლებასაც მოიცავდა.

ის, რომ თემისტიოსთან საუბარია ელინურ პაიდეიაზე, სრულიად ცხადია ციტირებული პასაჟიდან. აქ ელინურობა უპირისპირდება ბარბაროსობას როგორც კულტურა – უკულტურობას:¹⁵ პირველი ასოცირდება სიბრძნითა და სიქველით ქმნილ მუშების ტაძართან, ანუ განათლებასთან, კერძოდ კი რიტორიკასთან,

¹³ შდრ. ზემოთ რიტორიკის შედარება მისტერიებთან. მამისადმი მიძღვნილ ეპიტაფიაში თემისტიოსი „წმინდა მისტერიად“ იხსენიებს ფილოსოფიას (Them. Or. 20, 234d).

¹⁴ Schenkl, Downey and Norman 1971, 155-156.

¹⁵ უნდა აღინიშნოს, რომ თემისტიოსი ერთი კონკრეტული ადგილის მეზობლად მოსახლე ბარბაროსთა პაიდეიაზე გვიყვება, რაც არ ნიშნავს ზოგადად ამ ეთნოსების ხალხის გაუნათლებლობას – არც კოლხებისას და არც არმენიელებისას (სკოლები, მით უფრო – უმაღლესი, ყველა ბერძნულ ქალაქსაც არ ჰქონდა). თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ მას არაბერძნებზე, ანუ ბარბაროსებზე, მათ შორის იბერებზეც, ელინისათვის დამახასიათებელი კნინი წარმოდგენა ჰქონდა, რასაც ქვემოთ უფრო დეტალურად შევხებით.

რომელიც სიტყვიერი პაექრობისა და სადღესასწაულო გამოსვლებისათვის არის საჭირო და რომელიც ელინთა სახალხო შეკრებისა და ზეიმებისათვის არის დამახასიათებელი; მეორე კი, გულისხმობს მშვილდოსნობაში, შუბის ტყორცნასა და ცხენით ჯირითში გაწაფვას.

ასე რომ, სკოლის ხასიათი, თუ რა ტიპის სკოლაზე ლაპარაკობს თემისტიოსი, ჩვენთვის გასაგებია, მაგრამ იმავეს ვერ ვიტყვით სკოლის ადგილმდებარეობაზე, რომლის განსაზღვრა მისი ინფორმაციის მიხედვით საკმაოდ რთულია, რადგან „პონტოს კიდე“ ფაზისთან ახლოს – ადგილთან, რომელთანაც არგონავტების მითია დაკავშირებული – საკმაოდ არის დაშორებული თემისკირას – ამდონებთან დაკავშირებულ მხარეს. ასევე საკითხავია, როდის და ფუნქციონირებს აღნიშნული სკოლა, როდის დასახლდა კოლხებსა და არმენიელებს შორის ის „ერთი კაცი“, რომელმაც, თემისტიოსის თქმით, ბარბაროსებში კულტურა შეიტანა.

Oratio 27-ის ჩვენ მიერ ციტირებული პასაჟის ბერძნული ტექსტი პარალელური თარგმანითა და ვრცელი კომენტარით დიდი ხნის წინ გამოქვეყნებული ჰქონდა სიმონ ყაუხჩიშვილს.¹⁶ მან გაიზიარა იმ უცხოელ მკვლევართა აზრი, რომლებიც სკოლის ადგილად ფოთს მიიჩნევდნენ და მათ არგუმენტებს საკუთარიც დაურთო. მას შემდეგ ქართულ მეცნიერებაში თემისტიოსის სასწავლებელს „კოლხეთის რიტორიკული სკოლის“ სახელი აქვს დამკვიდრებული. მაგრამ ბოლო სამი ათწლეულის განმავლობაში უცხოეთში რამდენიმე გამოკვლევა მიექძვნა თემისტიოსის ცხოვრებასა და შემოქმედებას და სხვა არაერთ საკითხთან ერთად გამოითქვა ახალი მოსაზრება მისი განსწავლის ადგილის

¹⁶ ყაუხჩიშვილი და გამყრელიძე 1961, 50–54; სკოლის საკითხს სიმონ ყაუხჩიშვილი ეხება „ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიამიც“ (ყაუხჩიშვილი 1973, 85–87). თემისტიოსის ამავე პასაჟის ნაწილის თარგმანი იხ. შრომებში: ურუშაძე 1964, 470; ანტიკური კავკასია (1) 2022, 448. სკოლის შესახებ იხ. ასევე: ს. გამსახურდია, 1975.

შესახებაც – კერძოდ, დასახელებულ იქნა ქალაქი ნეოკესარია (J. Vanderspoel). უნდა ითქვას, რომ კოლხები ცხოვრობდნენ ამ ქალაქშიც და მის მახლობელ ტერიტორიებზეც.

ვინაიდან თემისტოსის *Oratio* 27-ს ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება – იგი ეხება გვიანანტიკური პერიოდის საქართველოში განათლების საკითხს, რომლის შესახებაც მწირი ცოდნა გვაქვს – ჩავთვალეთ, რომ ღირდა, ნახევარი საუკუნის შემდეგ კიდევ ერთხელ მივბრუნებოდით ამ ტექსტს და ამ ხნის განმავლობაში მეცნიერების სხვადასხვა დარგში (განსაკუთრებით, არქეოლოგიაში) დაგროვილი სიახლეების გათვალისწინებით გაგვერკვია, რამდენად არგუმენტირებულია ქართულ მეცნიერებაში გაბატონებული აზრი ანტიკური ხანის ფოთში რიტორიკული სკოლის არსებობის შესახებ. წინამდებარე სტატიაში თემისტოსის თითოეულ მინიშნებას პონტოს კიდეში არსებული სკოლის შესახებ განვიხილავთ ტექსტის ფილოლოგიური ანალიზის საფუძველზე, რაც, ცხადია, III-IV საუკუნეების ისტორიულ-კულტურული კონტექსტის გათვალისწინებასაც გულისხმობს.

ადგილი (ἐν... χερσὶ, χερσὶν)¹⁷, სადაც „ერთმა კაცმა“ ელინური სკოლა დააარსა, თემისტოსის თქმით, ბევრად უფრო არასაჩინოა (ἀφανεστέρα), ვიდრე ის ადგილია, სადაც იგი სიტყვის წარმოთქმისას იმყოფება (სავარაუდოდ, ჰაფლაგონიაში). უწინ ეს ბარბაროსთა უკულტურო მხარე (/სოფელი) ყოფილა, მისი იქ სწავლის დროს კი უკვე ელინურია და მუზეების ტაძარი. χερσὶν (τό) შეიძლება აღნიშნავდეს როგორც მხარეს რომელიმე ქვეყნისა, ისე ნებისმიერ შემოსაზღვრულ ადგილს. როგორც გეოგრაფიული ტერმინი, ისტორიკოსებთან იგი, ძირითადად, ტერიტორიას აღ-

¹⁷ იხ. მაგალითად, პროკოპი კესარიელი, რომელიც აღწერს ა დ გ ი ლ ს, რომელიც, გადმოცემით, იქ მოკლული აფსირტეს სახელობისაა (Procop. Bell. 8.2.12. 6 და 14).

ნიშნავს, ადგილს და ‘ტოპოსის’ სინონიმია. ეს სიტყვა ასევე ნიშნავს „სოფელს“.¹⁸

თემისტოსის აცხადებს, რომ ეს ადგილი *პონტოს კიდეშია* (ἐν τῇ ἑσχατιᾷ τοῦ Πόντου), მაგრამ კონკრეტულად სად, არ აზუსტებს და არც მის სახელს გვიმხელს. პონტოდ (Πόντος, ὁ), როგორც ვიცით, შემოკლებულად იწოდებოდა შავი ზღვა და ეს სახელი უწოდეს ასევე ქვეყანასაც, რომელიც შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროსთან მდებარეობდა. საკითხავია, თემისტოსთან პონტო უნდა გავიგოთ ზღვად თუ მისი დროის რომის იმპერიის დიოცეზად?

ბერძნულ წყაროებში შავ ზღვასთან მიმართებაში „კიდე“ და „ბოლო“ მიუთითებს მისი აღმოსავლეთ ნაწილის იმ ადგილზე, საიდანაც ნახევარწრე იწყება. მაგალითად, პროკოპი კესარიელი ლაპარაკობს პონტოზე, რომელიც იწყება კონსტანტინოპოლიდან და ქალკედონიდან და სრულდება (τελευτᾷ) კოლხების, იგივე ლაზების საზღვართან ნახევარმთვარის ფორმის ნაპირით (Procop. *Bell.* 8, 2.1.1–2; 8, 2. 21.1–22.1). უფრო ადრე არიანე კონკრეტულად აფსაროსთან უთითებს სიგრძეში პონტოს ბოლოს (πέρας, Arr. *Peripl. M. Eux.* 11, 4).¹⁹ ზღვის „ბოლო“, „კიდე“ ასევე აღინიშნება სიტყვით ἑσχατιά (Procop. *Bell.* 3,10.14–16), ანუ სწორედ იმ სიტყვით, რომელიც თემისტოსთან არის გამოყენებული.

რაც შეეხება ქვეყანას, პონტოს კიდე (ἑσχατιά) მის ნებისმიერ განაპირა მხარეს შეიძლება აღნიშნავდეს. პონტოს საზღვარი სხვადასხვა დროს სხვადასხვაა: აღმოსავლეთით ის გარკვეულ პერიოდში, კერძოდ, მითრიდატე დიდის დროს (ძვ. წ. II ს), მთელს კოლხეთსაც კი მოიცავს. ხოლო, როდესაც ძვ. წ. I ს-ის შუა წლებში პონტოს სამეფო უქმდება და რომის იმპერიის პროვინცია ხდება, კოლხეთიც ექცევა რომაელთა დაქვემდებარებაში. პონტოს როგორც რომის იმპერიის პოლიტიკური ერთეულის საზღვრებიც იცვლება დროთა განმავლობაში. თემისტოსის დროს (IV ს) პონტო დიოცეზია (Dioecesis Pontica) რომის იმპერიის აღმო-

¹⁸ იხ. Kazhdan 1991(1), 431.

¹⁹ შდრ. Procop. *Bell.* 8.6.17-18.

სავლეთის პრეფექტურაში, რომელიც რამდენიმე ნაწილად არის დაყოფილი. კოლხეთს (ლაზიკას) ესაზღვრება მისი ის ნაწილი, რომელიც Pontus Polemoniacus-ად იწოდება (კონსტანტინეს რეფორმამდე პოლემონის პონტო ტრაპეზუნტამდე გრძელდებოდა, აქედან კი იწყებოდა კაპადოკიის პონტო).

აღსანიშნავია, რომ სწორედ პოლემონის პონტოს იხსენიებენ მეოთხე საუკუნეში უბრალოდ პონტოდ. მაგალითად, გრიგოლ ნოსელი, როდესაც თავისი დის – მაკრინას მიერ დაარსებული მონასტრის ადგილმდებარეობას მდ. ირისის²⁰ მახლობლად უთითებს როგორც „პონტოს განაპირა მხარეს“ (τοῦ Πόντου τὰ ἔσχατα, Gr. Nyss. Ep. 19, 7) და ასევე ძმის – ნავკრატოსის სამოღვაწეო ადგილზეც იმავე ირისის მახლობლად თემისტიოსის ანალოგიური გამოთქმით მიგვანიშნებს (ἐσχατιὰν τινα, Gr. Nyss. V. Macr. 8, 14), ორივე შემთხვევაში სწორედ პოლემონის პონტოს ტერიტორია აქვს მხედველობაში, კერძოდ, მისი დასავლეთ კიდე.

ამავე დროს, ბიზანტიელები ფართო გაგებით პონტოდ მოიაზრებდნენ შავი ზღვის სანაპირო ზოლს მდინარე ჰალისიდან ფაზისამდე, მთიანი რეგიონებითურთ.²¹

„პონტოს კიდეში“ (ἐν τῇ ἔσχατιᾷ τοῦ Πόντου) თემისტიოსი შესაძლებელია გულისხმობდეს ზღვას, მაგრამ ამგვარ გაგებას ნაკლებად შეეფერება ἐν წინდებული. ეს გამოთქმა უფრო ქვეყანაზე მიუთითებს და სწორედ ასე ესმით თემისტიოსის მკვლევარებს, მაგრამ 'პონტოს' კერძოდ რომელ გაგებასთან გვაქვს საქმე და კერძოდ რომელ კიდეზეა საუბარი *Orat.* 27-ში, ეს საკითხი აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. შესაბამისად, სხვადასხვა მკვლევარისათვის სხვადასხვაა სკოლის ადგილიც: პაფლაგონიის სინოპი²² (თემისტიოსის დროს შედიოდა პონტოს გალატიის ნაწილში, რომელიც კონსტანტინეს შემდეგ ჰელენო-

²⁰ მდ. ირისი, დიდი მდინარე ისტორიულ პონტოში, დღევანდელი სამსუნის მახლობლად.

²¹ პონტოს სხვადასხვა საზღვრებში გაგების შესახებ იხ. *Kazhdan 1991*(3), 1697.

²² Seeck 1906, 292.

პონტოდ იწოდა), ნეოკესარია²³ (თემისტოისის დროს, როგორც ჩანს, პოლემონის პონტოს დასავლეთ მხარეშია), ფოთი²⁴.

ვინაიდან თემისტოისი არ აზუსტებს ადგილს, სადაც სკოლა მდებარეობს, უფრო მოსალოდნელია, იგი ლაპარაკობდეს რომის იმპერიაში შემავალ ან მისი ვასალი სახელმწიფოებრივი გაერთიანების (სადაც რომაული გარნიზონები დგანან) ტერიტორიაზე არსებულ გეოგრაფიულ პუნქტზე, თუმცა ვერ გამოვრიცხავთ, მხედველობაში ჰქონდეს რომელიმე ადგილი ფართოდ გაგებული პონტოს რეგიონისა, რომელიც მის დროს, შესაძლოა, პონტოს დიოცეზში არ შედიოდა და, ზოგადად, რომის პოლიტიკურ დაქვემდებარებაშიც კი არ იყო. ნებისმიერ შემთხვევაში, სადაც არ უნდა ყოფილიყო მეოთხე საუკუნის დასაწყისში და ცოტა მოგვიანებითაც (ანუ როდესაც თემისტოისი და, შესაძლოა, უფრო ადრე მისი მამა პონტოს კიდეში იმყოფებოდნენ), ასევე მეოთხე საუკუნის შუა ხანებში (როდესაც თემისტოისის სიტყვაა დაწერილი) რომის იმპერიის ტერიტორიისა თუ მისი გავლენის სფეროს საზღვარი – ჭოროხთან თუ ფაზისთან,²⁵ *Orat.* 27-ის ტექსტი პონტოს სხვადასხვა გაგებით ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას იძლევა.

პონტოს ფართოდ გაგებისაკენ გვიბიძგებს გამოთქმა „**ფაზისის მახლობლად**“ (πλησίον Φάσιδος), სადაც თესალიიდან მოსული არგოს გადარჩენა საკვირველ ამბად მიიჩნევა (კონტექსტის მიხედვით, არაელინი, ველური მოსახლეობის გამო). მაგრამ აქ უნდა ვიკითხოთ: თემისტოისის მიერ ნახსენები ფაზისი მდინარეა თუ ქალაქი? R. J. Penella დასაშვებად თვლის, „ფაზისი“ ციტირებულ ტექსტში აღნიშნავდეს როგორც მდინარეს, ისე ქალაქს.²⁶ მართლაც ორივე შესაძლებელია გამომდინარე რიტორიკული პარალელიზმიდან, რაკი იმავე პასაჟში სკოლის აღ-

²³ Vanderspoel 1995, 34. ამ მკვლევარისათვის მთავარი ორიენტირი თერმოლონტია.

²⁴ ყაუხჩიშვილი 1961, გვ. 51–54. შდრ. Penella 2000, 165, n. 2.

²⁵ ახ. წ. პირველ საუკუნეებში და, კერძოდ, IV ს-ში რომის იმპერიის საზღვრის შესახებ ლაზებთან იხ. მელიქიშვილი 1970, 540–564; ლომოური 1973, 159–166. გრიგოლია 1994, 128–142.

²⁶ Penella 2000, 165.

გილის მისანიშნებლად სახელდება მდინარეც – *თერმოლონტი* (რომელიც „იქაა სადღაც“) და ქალაქიც – *თემისკირიონი* (ἐκεῖ δὲ πῶς καὶ ὁ Θερμῶνας καὶ... τὸ Θεμισκίριον), ამადონებთან დაკავშირებული ადგილები.²⁷

მაგრამ მდინარე თერმოლონტი (Θερμῶνας, οὐτος ὁ) თემისკირას მხარეში (დღევანდელ სამსუნთან ახლოს), რომელზეც იყო აშენებული ამადონების ქალაქი თემისკირიონი,²⁸ პოლემონის პონტოს დასავლეთ კიდესთან არის ახლოს. ამასთან, თუკი არგონავტების მითის დაკავშირება ფაზისსა და კოლხებთან ბუნებრივია, როგორ აიხსნება არმენიელების მეზობლობა ფოთსა და რიონთან? თემისტიოსი ამბობს, რომ სკოლის დამაარსებელი დასახლებულა *კოლხებსა და არმენიელებს შორის* (ἐν μέσῳ Κόλχων καὶ Ἀρμενίων).

ἐν μέσῳ – „შორის“ კონკრეტულ პასაჟში შეიძლება გავიგოთ ადგილად, სადაც კოლხი და არმენიელი ადამიანები წარმოადგენენ მოსახლეობის უმრავლესობას და ასევე – ისეთ ადგილად, რომელსაც კოლხთა და არმენიელთა დასახლებები ემეზობლება. სიტყვა πρὸς τοῖς, რომელსაც თემისტიოსი ადგილობრივი ბარბაროსების მიმართ იყენებს (τῶν πρὸς τοῖς βαρβάρων), უმთავრესად აღნიშნავს „მეზობელს“ (თუმცა ასევე შეიძლება აღნიშნავდეს, უბრალოდ, „იქვე მოსახლესაც“). ნებისმიერ შემთხვევაში, როგორც არ უნდა გავიგოთ ეს მეზობლობა თემისტიოსის ტექსტში – ერთი დასახლების შიგნით ცალკეული ადამიანებისა თუ გვერდიგვერდ მდებარე ტერიტორიებზე მოსახლეთა მეზობლობად – დიდი ალბათობით, სკოლის ადგილის მახლობლად კოლხებისა და არმენიელების კომპაქტური დასახლებები უნდა იყოს.

იმის გამო, რომ ფოთის სიახლოვეს არმენიელების ხსენება მოულოდნელია, თემისტიოსის მიერ მითითებული ფაზისის

²⁷ ამადონების საცხოვრისად თემისკირას მხარე და სწორედ ეს ადგილები მიიჩნეოდა. იხ.: Ap. Rhod. *Argon.* 2, 370 sqq.; Amm. Marc. 22, 8, 17; Procop. *Bell.* 8.2.2.6–10.

²⁸ ავეუსტუსის დროიდან ეს ქალაქი აღარ არსებობდა.

რიონად მიჩნევა რამდენიმე წლის წინ საექვოდ ჩათვალა თსუ-ს ისტორიის მიმართულების სტუდენტმა მარიამ ნუცუბიძემ.²⁹ მისი ვარაუდით, თემისტიოსს ჟოროხი უნდა ჰქონოდა მხედველობაში, რომლის ხეობაშიც კოლხური და სომხური მოსახლეობა მეზობლობდა. მაგრამ აქ მორიგი კითხვა იბადება: მართალია, გარდა რიონისა, ჟოროხიც იხსენიება ბერძნულ წყაროებში ფაზისად,³⁰ მაგრამ თემისკირას მხარე ხომ საკმაოდ დაშორებულია ჟოროხიდანაც? უნდა ითქვას, რომ ქართულმა მეცნიერებამ დუმილით აუარა გვერდი სკოლის ადგილის განსაზღვრისას ფაზისთან ერთად თერმოდონტის დასახელებას, Vanderspoel-მა კი, რომელიც თემისტიოსის ტექსტში მთავარ ორიენტირად სწორედ თერმოდონტს მიიჩნევს, ამას შემდეგი, არცთუ დამაჯერებელი ახსნა მოუძებნა: ფაზისი მითითებულია როგორც პოლემონის პონტოს საზღვართან ახლოს მყოფიო,³¹ ანუ თემისტიოსი ამბობს, პონტოში მივიღე განათლება, რომელიც ფაზისს ესაზღვრებაო.

წყაროებს თუ ჩავეხედავთ, ვნახავთ, რომ კოლხებზე საუბრისას და მათი სამოსახლოს განსაზღვრისას **ფაზისი და თერმოდონტი** ერთად მხოლოდ თემისტიოსთან არ იხსენიება.³² მაგალითად, თერმოდონტსა და ფაზისს ერთად ახსენებს ასევე მეოთხე საუკუნის ისტორიკოსი ევნაპი, რომელიც გვიყვება სუბარმაქიოსის, სამეფო გვარის (βασιλικῶν... γένους) კოლხის შესახებ,³³ რომელიც

²⁹ ქ-ნმა მ. ნუცუბიძემ, სამწუხაროდ, არ ისურვა აღნიშნულ საკითხზე მუშაობა.

³⁰ ყაუხჩიშვილი 1957; გრიგოლია 1994, 30-54. აქვე დასახელებულია წყაროები და საკითხზე არსებული ლიტერატურა.

³¹ Vanderspoel 1995, 34.

³² ჩვენ ამჯერად თერმოდონტისა და ფაზისის აუზების კოლხთა საცხოვრისად მითითებაზე ვამახვილებთ ყურადღებას, რადგან ეს ორი მდინარე, როგორც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი, იხსენიება ხოლმე გვერდიგვერდ იმ მდინარეთა ჩამოთვლისას, რომლებიც შავ ზღვას სამხრეთიდან ერთვიან (საინტერესოა, ფსევდო-აპოლოდორესთან არგონავტების კოლხეთისაკენ მოგზაურობასთან დაკავშირებით ნათქვამი: παραπλεσσαντες δὲ Θερμάδοντα καὶ Καύκασον ἐπὶ Θᾶσιον ποταμὸν ἦλθον, Ps.-Apollod., *Bibl.*, 1, 127).

³³ სუბარმაქიოსის იდენტიფიკაციის შესახებ უკანასკნელ ხანს საინტერესო მოსაზრება იქნა გამოთქმული (იხ. ნიკოლოზიშვილი 2019).

კონსტანტინოპოლში ერთი დიდი მოხელის, ევტროპიოსის, დაცვის სამსახურის უფროსი იყო, გამორჩეული მშვილდოსნობით³⁴ (და ასევე სმით). კერძოდ, ევნაპის ნათქვამი აქვს, რომ იგი იყო „ნამდვილი კოლხი, ფაზისსა და თერმოდონტზე რომ სახლობენ“ (Κόλχος ἀκριβῆς τῶν ὑπέρ Φᾶσιν καὶ Θερμᾶνδοντα) (Suid. *Lex. Sigma* 793).³⁵

ფაზისისა და თერმოდონტის ერთად მითითებას ამაძონებთან დაკავშირებითაც ვხვდებით, კერძოდ, დიოდორე სიცილიელთან, რომელიც ამაძონთა დედოფლის – თალესტრისის შესახებ აღნიშნავს, რომ იგი „ფაზისსა და თერმოდონტს შორის ტერიტორიაზე მეფობს“ (βασίλευσεν εἰς μεταξὺ Φᾶσιδος καὶ Θερμᾶνδοντος χῶρας) (Diod. Sic. 17, 77; ციტირებულია კონსტანტინე პორფიროგენეტის „ისტორიული ექსცერპტების“ მეოთხე წიგნშიც, *De sententiis*).³⁶

ამგვარად, ფაზისი და თერმოდონტი განსაზღვრავენ, ერთი მხრივ, კოლხების საცხოვრისს,³⁷ ხოლო, მეორე მხრივ, ამაძონთა დაქვემდებარებაში მყოფ ტერიტორიებს. თემისტიოსი, რომელსაც, როგორც ჩანს, არ სურს სკოლის ადგილის დაკონკრეტება, რათა ამგვარად მის უჩინარობას გაუსვას ხაზი, მხოლოდ მთელი რეგიონის მახასიათებლებზე მიანიშნებს და, რაკი უპირველეს ყოვლისა ფაზისსა და მასთან ასოცირებულ არგონავტების მითს ახსენებს, რომლებიც კოლხებს უკავშირდება, იქვე იხსენიებს მათ საცხოვრისსაც თემისკირაში თერმოდონტზე. თერმოდონტთან

³⁴ კოლხები რომ კარგ მოსრეებად (ასევე მოჯირითებად) მიიჩნეოდნენ, ეს თემისტიოსის ტექსტშიც ჩანს.

³⁵ Adler (4) 2001, 398. როგორც ვხედავთ, კოლხთა ბინადრობის არედ ევნაპისთან ფაზისთან ერთად პირდაპირ არის დასახელებული თერმოდონტის აუზიც, რასაც ივ. ჯავახიშვილი ჰეროდოტეს ერთი ცნობის მიხედვით (Hdt. 2,104) ვარაუდობდა (ჯავახიშვილი 1950, 10-11).

³⁶ Boissevain (4) 1906, 331, 5-6. თავად დიოდორეს ტექსტი გამოცემული აქვს L. Dindorf-ს 1828 წელს.

³⁷ ჰეროდოტეც კოლხებს იხსენიებს ფაზისთან (Hdt. 1,2; 1,104; 2,103; 4, 45) და ასევე, როგორც ჩანს, თერმოდონტთან ახლოს (იხ. შენ. 35). თუმცა, უნდა ითქვას, რომ სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვა დროს კოლხებს სხვადასხვა ტერიტორიებს აკუთვნებს – როგორც ჩრდილო-აღმოსავლეთის, ისე სამხრეთ-დასავლეთისაკენ.

კი, თავის მხრივ, დაკავშირებულია ამადონების მითი, იმ ამადონებისა, რომელთა სამოქმედო არეალი ფაზისამდე აღწევდა.³⁸

როგორც ჩანს, არგონავტებისა და ამადონების შესახებ მითებით თავის მოწონება საზოგადოდ დამახასიათებელი იყო პონტოელებისათვის. გრიგოლ დვთისმეტყველსაც, პონტოს საკვირველებებზე (μάματα) საუბრისას ბასილი დიდის ეპიტაფიაში (Gr. Naz. Or. 41, 3), როდესაც ის ხოტბას ასხამს ბასილის მამის სამშობლოს, ნეოკესარიას – ქალაქს მდინარე ლიკოსთან (ირისის შენაკადია), რა თქმა უნდა, სწორედ ეს მითები უნდა ჰქონდეს მხედველობაში, რაკი საქმე ეხება ადგილს, სადაც კოლხები სახლობენ და რომელთანაც იყო დაკავშირებული უმთავრესად ამადონების შესახებ გადმოცემანი.³⁹

თემისტიოსი არ ახსენებს **სკოლის დამაარსებელი** „ბრძენი და ქველი კაცის“ სახელს და არც საკუთარი **მასწავლებლის** ვინაობას გვიმხელს. არც სკოლის დაარსების დროზე გვუბნება რამეს. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ არაელინურ გარემოში ელინური ტრადიციის სკოლის არსებობაზე რომ გვიამბობს, ის ლაპარაკობს არა მისთვის ცნობილ კონკრეტულ პიროვნებაზე, არამედ, ზოგადად, იმაზე, თუ როგორ არის შესაძლებელი, რომ თუნდაც ერთმა ადამიანმა, სიბრძნისა და სიქველის წყალობით, ასე ვთქვათ, თავად შექმნას ადგილი. პონტოს კიდეში რიტორიკული სასწავლებლის ფუნქციონირების დროზე ჩვენ მხოლოდ იმის თქმა შეგვიძლია, რომ, თუკი 317 წელს დაბადებული თემისტიოსის მამამ მის შესახებ პონტოს მხარეში სწავლის დროს შეიტყო, ეს დაახლოებით 300 წლის მახლობლად (ყველაზე გვიან, 310-იან წლებში) უნდა მომხდარიყო. მაგრამ, თუკი სკოლის შესახებ ინფორმაცია მამას რამე სხვა გზით ჰქონდა მიღებული, მაშინ

³⁸ საინტერესოა, რომ სიტყვის დასაწყისში თემისტიოსი გმობს განათლების მისაღები ადგილის ასარჩევად მასთან დაკავშირებული გადმოცემებით დაინტერესებას, მაგრამ შეიძლება ითქვას, თავადვე ვერ აღწევს თავს ცდუნებას, აღნიშნოს, რომ ის პაფლაგონიაზე „უჩინო“ ადგილი, სადაც მან განათლება მიიღო, იმ რეგიონშია, რომელთანაც ცნობილი მითებია დაკავშირებული (თუნდაც ამ მითებით რეგიონის მოსახლეობის არაელინურობისა და ველური ზნის წარმოჩენა სურდეს).

³⁹ ამასთან დაკავშირებით იხ.: ხინთიბიძე 1982, 228–231.

მისი ფუნქციონირების თარიღმა შეიძლება გადმოიწიოს, მაგრამ IV ს-ის 30-იან წლებს ვერ გადმოსცდება, როდესაც თავად თემისტიოსს უნდა ესწავლა იქ.⁴⁰

მამის შესახებ თემისტიოსი, კერძოდ, აღნიშნავს, რომ ის თავადაც „სადღაც აქ“ (τῆνδ' ἔστι) დაუფლა ფილოსოფიას. რაკი ნათქვამია „თავადაცო“ (καὶ αὐτὸς), კონტექსტის მიხედვით, τῆνδ' ἔστι შეიძლება გულისხმობდეს იმ ადგილსაც, სადაც თემისტიოსი სიტყვას წარმოთქვამს (ანუ ადგილს, რომელიც მისი სიტყვის ადრესატს აქვს ათვალწუნებული), და ასევე შეიძლება გულისხმობდეს ადგილს, რომელზეც ლაპარაკობს (ანუ პონტოს კიდეც, სადაც ის მამამ გაგზავნა).⁴¹ უნდა ითქვას, რომ τῆνδ' ἔστι-ს მეორე გაგება ფაზისის მახლობლად კიდეც ერთი ელინური სკოლის არსებობის დაშვების შესაძლებლობას გვაძლევს. თუმცა გამოთქმა „სადღაც აქ“ ასევე შეიძლება მიემართებოდეს პონტოს ნებისმიერ ადგილს, იმის გათვალისწინებით, რომ ამავე პასაჟში ანალოგიური გამოთქმით („სადღაც იქ“) თემისტიოსი მიანიშნებს თერმოლონტის ადგილმდებარეობაზე ფაზისის დასახელების შემდეგ.

როგორც ვიცით, ამ დროს მიღებული იყო განათლების მიღება სხვადასხვა ქალაქში (მაგალითად, ბასილი დიდი სწავლობდა კაპადოკიის კესარიამში, კონსტანტინოპოლში, ათენში), მაგრამ, როგორც წესი, ახალგაზრდები ცნობილ საგანმანათლებლო კერებს ეტანებოდნენ და უმაღლესი სკოლებიც უმთავრესად დიდ ქალაქებში იხსნებოდა (ამას თემისტიოსის სიტყვის შესავალიც მოწმობს – სახელგანთქმულ ადგილებს ეძებენ განათლების მსურველნი). მართალია, თემისტიოსის დროს პონტოს კიდეში არსებული სკოლის ადგილი „მუზების ტაძრად“ იყო ქვეული, მაგრამ მაინც საკითხავია, რატომ უნდა გაეგზავნა მამას ვაჟი

⁴⁰ როგორც მიიჩნევა, ის უკვე კონსტანტინოპოლშია 337 (Vanderspoel 1995, 35) ან 340 წელს (Penela 2000, 1).

⁴¹ ვინც სკოლის ადგილად პაფლაგონიის სინოპს მიიჩნევს, მისთვის ეს გამოთქმა თანაბრად უნდა გულისხმობდეს სიტყვის წარმოთქმის ადგილსაც.

პაფლაგონიიდან ასე შორს და არა, მაგალითად, ნეოკესარიამი, რომელიც გაცილებით ახლოს იყო მისი სამშობლოდან?⁴²

თემისტოისის მამა – ევგენიოსი კონსტანტინოპოლში საცხოვრებლად გადასვლის შემდეგ იქ ფილოსოფიას ასწავლიდა. მასზე როგორც თავისი დროისათვის ცნობილ ფილოსოფოსსა და მასწავლებელზე მხოლოდ შვილი როდი ლაპარაკობს. ამასვე იმეორებს იმპერატორი კონსტანტიუსი, როდესაც ის სენატს თემისტოისს წარუდგენს. სახელი **ევგენიოსი** სწორედ იმპერატორის ამ სიტყვაში გვხვდება (*Demeg.* 23 a).⁴³ თავად თემისტოისი, მიუხედავად იმისა, რომ მამაზე ხშირად საუბრობს, ეპიტაფიაც კი აქვს მიძღვნილი მისთვის (*Them. Or.* 20), სახელით მას არსად არ იხსენიებს. საინტერესოა, რომ ეს სახელი – ევგენიოსი ჩნდება ქართველებით დასახლებულ კიდევ ერთ რეგიონში, კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველოში – იბერიაში და ჩნდება სწორედ ელინური ჰაიდელის კონტექსტში.

მცხეთაში, კერძოდ სვეტიცხოვლის ტერიტორიაზე, აღმოჩენილია ბერძნულწარწერებიანი მდიდრული საწერი მოწყობილობა (ათარიღებენ დაახლ. III საუკუნით),⁴⁴ შესანიშნავი ოსტატობით გაფორმებული ცხრა მუზის გამოსახულებით, რაც, ზოგადად, სკოლის სიმბოლოს წარმოადგენს (მუზეუმის სამყოფელად, მუსეიონად იწოდება უმაღლესი სკოლები ანტიკურობაში) და ჰომეროსის, მენანდრესა და დემოსთენეს ფიგურებით, რომლებიც ამ პერიოდის ელინური სასკოლო პროგრამის მთავარი ავტორებია:

⁴² შევნიშნავთ, რომ Vanderspoel-ის აზრით, რომელიც თემისტოისის სკოლის ადგილად ნეოკესარიას მიიჩნევდა, მის მიერ ნახსენები „ერთი კაცი“, სიბრძნით და სიქველით მოქმედი, უნდა ყოფილიყო ბასილი დიდის მამა, რიტორიკის მასწავლებელი ბასილი (Vanderspoel 1995, 34–35). უნდა ითქვას, რომ ამ შემთხვევაში, თემისტოისის ტოლერანტობა ქრისტიანთა მიმართ სრულიად გასაგები იქნებოდა, მაგრამ ნეოკესარიამი მის სწავლას ეწინააღმდეგება მის მიერ თავისი სკოლის პირველ ორიენტირად ფაზისის დასახლება (ამის შესახებ ქვემოთ). სამაგიეროდ, არაფერი გვიშლის ხელს, ნეოკესარია თემისტოისის მამის განსწავლის ადგილად მივიღოთ, თუკი ἄγιος Παις-ს, რომელიც ზემოთ განვიხილეთ, პონტოს დაუკავშირებთ.

⁴³ Schenkl, Downey, and Norman (3) 1974, 127-128. იხ. ასევე Phot., *Lexic.* 74, 52a 13. ინგლისური თარგმანი: Heater and Moncur 2001, 113.

⁴⁴ ამ ინვენტარის დათარიღების საკითხის, აღწერილობისა და დანიშნულების შესახებ კვლევები წარმოდგენილია არაერთ ნაშრომში. იხ. მაგ., აფაქიძე, ყიფიანი, ნიკოლაიშვილი, მანჯგალაძე, კაპანაძე 2003, 81-123.

ჰომეროსი განათლების საფუძველი იყო ყოველთვის ბერძნებისათვის, დემოსთენეს მიხედვით მოსწავლეები სწავლობდნენ საჯარო გამოსვლებისათვის საჭირო რიტორიკულ მეტყველებას, ხოლო მენანდრეს მიხედვით ატიკურ ყოფით სასაუბრო ენას⁴⁵ (ზოგადად, კლასიკური სასაუბრო ენის სასწავლად კომედიოგრაფიას მიმართავდნენ მოგვიანებით ბიზანტიის რელიგიურ საგანმანათლებლო ცენტრებშიც კი, მათ შორის არისტოფანეს კომედიებს).

აღნიშნული საწერი მოწყობილობა – პენალი კალმებითურთ და სამელნე – აღმოჩენილია ერთ-ერთ სამარხში (N 14), რომელშიც ქალია დაკრძალული. ქალი, მის ხელზე გაკეთებული საბეჭდავი ბეჭდის ბერძნული წარწერის მიხედვით (BACIAICCA OYΛIANAΞIA),⁴⁶ დედოფალი ყოფილა. სამარხში აღმოჩენილი ცალკეული ნივთები მკვლევართა მიერ სხვადასხვა წარმომავლობისად მიიჩნევა (რომაული, სპარსული, ადგილობრივი) და სხვადასხვა დროით თარიღდება (III და IV საუკუნეებით).⁴⁷ ყოველივე ეს, საბეჭდავზე გამოსახული პორტრეტის თავისებურე-

⁴⁵ მენანდრეს სახელთან დაკავშირებით აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს სახელი ერქვა ასევე III-IV სს-ის რიტორს ლაოდიკიიდან, რომელიც აქვე გამოსახული დემოსთენეს სიტყვებზე კომენტარებით იყო ცნობილი. ამავე დროს, მენანდრე ლაოდიკელი როგორც სისტემატიზატორი ეპიდიქტიკური ჟანრისა, იყო ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული სასკოლო ავტორი, თვით შემდგომი პერიოდის ბიზანტიურ სკოლებშიც კი (იხ. Heath 2004). ამის გათვალისწინებით, სასკოლო ნივთის კომპოზიციას შეიძლება ამგვარი ახსნა ჰქონოდა: ცენტრში ჰომეროსი, ხოლო მის მარჯვნივ და მარცხნივ ორი რიტორი – პრაქტიკოსი დემოსთენე და თეორეტიკოსი მენანდრე. თუმცა, ამგვარი ვარაუდის დასაშვებად მეტი არგუმენტაციაა საჭირო და, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ იკონოგრაფიული.

⁴⁶ წარწერის გაგების შესახებ ან როგორც „უღპია ნაქსოსელისა“, ან „უღპია მბრძანებლისა“ იხ. ყაუხჩიშვილი 2004, 367. ვფიქრობთ, დედოფლის სახელს „ნაქსიას“ როგორც ნაქსოსელს ჰიპოთეზის სახით შეიძლება დავუკავშიროთ ძალისას სასახლის მოზაიკის დიონისესა და არიადნეს გამოსახულებები (სწორედ კუნძული ნაქსოსი იყო ცნობილი არიადნეს კულტით, სადაც მასზე დიონისემ იქორწინა). აქვე შევნიშნავთ, რომ ჩემთან საუბრისას მსგავსი დაკავშირება ნაკლებად სავარაუდოდ მიიჩნია ჩემმა კოლეგამ ეკატერინე კობახიძემ დიონისესა და არიადნეს გამოსახულებების საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე გავრცელების გამო. ამასთან, ე. კობახიძესა და ნ. ფიფიას შესაძლებლად მიაჩნიათ ნაქსია როგორც რომის იმპერიამი დადასტურებული სახელი უღპია დედოფლის მეორე სახელი იყოს (ფიფია, კობახიძე, დუნდუა 2023, 279). იხ. ასევე წარწერის შესაძლო კავშირის შესახებ ამზასპოსის ეპიტაფიასთან (კობახიძე, ფიფია 2022, 266–269).

⁴⁷ აფაქიძე, ყიფიანი, ნიკოლაიშვილი, მანჯგალაძე, კაპანაძე 2003, 95.

ბებსა და წარწერის შინაარსთან ერთად, დაკავშირებულია გარდაცვლილი ბასილისას სადაურობისა და სტატუსის საკითხთან: რომის იმპერიიდან (კერძოდ, აღმოსავლეთ რეგიონიდან) არის თუ ადგილობრივი მკვიდრია? მეფის მეუღლეა თუ სამეფოს მმართველი? ⁴⁸ მარიკა მშვილდაძე, ვისაც შესწავლილი აქვს ბექდის თავისებურებები, გამოავლენილი აქვს გარკვეული დეტალების მსგავსება ადგილობრივ, ზოგიერთისა კი – ბოსფორის სამეფოს და, კერძოდ, პანტიკაპეიონის, არტეფაქტებთან, ასკვნის, რომ მისი მფლობელი ქართლის დედოფლის ტიტულის მატარებელია, კავკასიური წარმომავლობის ქალბატონი (იერსახის გათვალისწინებითაც), რომელიც რომაულ საიმპერატორო გვარს – ულპიუსებისას – მთამომავლობით ატარებს. რომის იმპერიის წინამე გარკვეული დამსახურებების გამო საიმპერატორო გვარის მიღება ზოგადად დამახასიათებელია წარჩინებული საგვარეულოებისათვის, ხოლო კერძოდ ულპიუსების გვარი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთშიც დასტურდება. ⁴⁹

რაც შეეხება უშუალოდ საწერ მოწყობილობას, რომელიც დედოფლის სამარხში აღმოჩნდა, პენალის წარწერა გვამცნობს, რომ ის მეფის საკუთრება ყოფილა: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΥΣΤΑΜΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙ ΕΥΓΕΝΙΟΥ. ⁵⁰ თინა ყაუხჩიშვილის თარგმანი წარწერისა ამგვარია: „მეფე უსტამოსისა და ევგენიოსისა“. სახელი ‘უსტამოსი’, მისი აზრით, შეიძლება იგივე ‘უსტანოსი’ იყოს, რომელიც IV საუკუნის სტელაზეა დადასტურებული პანტიკაპეიონში, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ⁵¹. სამარხში აღმოჩენილი ნივთების მიხედვით, პენალის მფლობელი ბასილევსი, შესაძლოა, მართლაც იყოს შავიზღვისპირეთში მოსახლე ეთნოსების ერთ-ერთი იმ ტიპის

⁴⁸ ბასილისა, საზოგადოდ, მმართველ ქალს აღნიშნავს (იხ. ასევე მენ. 52), თუმცა, ალბათ, შეიძლება ნიშნავდეს ბასილევსის მეუღლესაც (ასე მოიხსენიებდნენ, მაგალითად, ძველ ათენში არქონტ-ბასილევსის მეუღლეს). ზმნის პარტიციუმი βασιλεύουσα სტრაბონთან გამოყენებულია პითოლორისის მიმართ, რომელიც მეუღლის – პოლემონის სიკვდილის შემდეგ (ძვ. წ. 8 წ.), გარდა პონტოსი, „მეფობდა კოლხებზეც, ტრაპეზუნტლებზეც“ და სხვებზე (Str. Geogr. 11, 2).

⁴⁹ მშვილდაძე 2017, 53-61. სამარხთან დაკავშირებით იხ. ასევე: მშვილდაძე 2018.

⁵⁰ ამ და სამარხში აღმოჩენილ სხვა ნივთებზე წარწერების შესახებ იხ.: ყაუხჩიშვილი 2004, 367-368.

⁵¹ ყაუხჩიშვილი 2004, 368.

ბასილევსთაგანი, რომლებიც სამეფო ნიშნებს რომის იმპერატორისაგან იღებდნენ და რომელთა შესახებაც არიან გვიამბობს. ზოგიერთ მათგანს ადგილობრივი სახელი ჰქონდა (მაგ., რესმაგა – აბასკების ბასილევსს), ზოგს კი – რომაული (მაგ., იულიანე – აფსილების მეფეს) (*Arr. Peripl. M. Eux.* 11).⁵²

ცხადია, მცხეთის პენალის მფლობელი ბასილევსი უსტამოსი ასევე და კიდევ უფრო მეტადაც, არის შესაძლებელი, იყოს იბერი.⁵³ სახელი უსტამი საქართველოში ორი საუკუნის შემდეგაც ფიქსირდება, რაც მის გავრცელებაზე უნდა მეტყველებდეს.⁵⁴ აგიოგრაფიულ თხზულებაში „ევსტათი მცხეთელის წამება“ უსტამი მცხეთის ციხისთავის სახელია, რომელიც ქალაქს განაგებს. „ამას ქალაქსა შინა ხელმწიფე ხარო“ – მიმართავენ მას ევსტათის ქრისტიანობით აღმშოთებული სპარსელები.⁵⁵

რაც შეეხება ევგენიოსს, ვინ შეიძლება იყოს იგი? ან რატომ უნდა იხსენიებოდეს ვინმე სხვა პირის სახელი მეფის კუთვნილ პირად ნივთზე? ვფიქრობ, წარწერა ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΥΣΤΑΜΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙ ΕΥΓΕΝΙΟΥ შესაძლებელია ასეც გავიგოთ: „მეფისა უსტამ(ოს)ისა, რომელიც ასევე ევგენიოსია“ (//“იმავე ევგენიოსისა“). თუ დავუშვებთ, რომ უსტამოსი ადგილობრივი მმართველი იყო (ან თუნდაც რომის დაქვემდებარებაში მყოფი შავიზღვისპირეთის რომელიმე ეთნოსის ბასილევსი), მისი მეორე სახელი შეიძლება რომაული ორიენტაციის არჩევანზე ან რომის მოქალაქეობაზეც მიუთითებდეს.⁵⁶ როგორც ვიცით, სწორედ ამ დროს შეინიშნება იბერიაში რომაული ორიენტაციის გაძლიერება.

უნდა ითქვას, რომ მცხეთაში აღმოჩენილი ძვირფასი მასალი-საგან დამზადებული საწერი მოწყობილობა თვალსაჩინოდ

⁵² ბასილევსებად იწოდებიან სხვადასხვა ტიპის მმართველები (კეჭაღმაძე 1961, 16-18). ასე რომ, შესაძლოა, ამ პერიოდისათვის საქმე ეხებოდეს მმართველსაც რომაულ ადმინისტრაციაში.

⁵³ ამ პერიოდის მმართველთა პოლიტიკური ორიენტაციის შესახებ იხ. მელიქიძე 1970, 569.

⁵⁴ კაცის სახელი „უსტამი“ და შავშეთის სოფლის სახელი „უსტამისი“ ხომ არ უკავშირდება ერთმანეთს?

⁵⁵ „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობაში“ ციხისთავის სახელის – უსტამის შესახებ მოსაზრებები იხ. შრ.-ში: ანტიკური კავკასია (4.1) 2020, 138.

⁵⁶ ორმაგი მოქალაქეობის მქონე მმართველების შესახებ იხ. ღუნდუა 2002.

წარმოგვიდგენს, თუ როგორ აფორმებდნენ სასკოლო ნივთებს წარჩინებული რომაელები და სამეფო ოჯახის წევრები იმპერიის აღმოსავლეთ რეგიონებიდან. რა წარმომავლობისაც არ უნდა იყოს ეს სასკოლო ინვენტარი (საჩუქრად მიიღო იბერიის მმართველმა თუ სპეციალურად იქნა დამზადებული მისთვის, ან იყო თუ არა იბერი უსტამოსი, რომლის პირადი ნივთიც დედოფლის განკარგულებაში აღმოჩნდა⁵⁷), ერთი რამ სრულიად ცხადია: იგი მთლიანად ეწერება ელინისტური ეპოქის ცივილიზაციის ხასიათში, რომლის კვალი მცხეთის ახლომდებარე ადგილებშია აღმოჩენილი. უპირველეს ყოვლისა, მხედველობაში გვაქვს ძალისაში სასახლისა და ენკაუსტიკური თერმების ნაშთი, მოზაიკებიან დარბაზში კი დიონისესა და არიადნეს გამოსახულებები ბერძნული წარწერით.⁵⁸ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სამეღნეები და საწერი საშუალებები აღმოჩენილია მცხეთის სხვა სამარხებშიც,⁵⁹ რაც, მრავლად გამოვლენილ ეპიგრაფიკულ ძეგლებთან ერთად, მეტყველებს ამ რეგიონში განვითარებული მწიგნობრობის არსებობაზე. შესაბამისად, კანონზომიერად უნდა ჩაითვალოს აქ რიტორიკული სკოლის კონცეფციისა და რაობის გამომხატველი ბერძნულწარწერებიანი ნივთებით სარგებლობაც. მუზეების გამოსახულებებით შემკული საწერი მოწყობილობა, შეიძლება ითქვას, თემისტოსის მიერ ნახსენები „მუზეების ტაძრისა“ და მუსეიონების პლასტიკური გამოსახვაა.⁶⁰ ჩნდება კითხვა: ხომ არ უკავშირდება მცხეთის ეს არტეფაქტი როგორღაც პონტოს კიდეში არსებულ სკოლას?

ხელოვნებათმცოდნე ნინო ლორთქიფანიძემ, რომელმაც საყურადღებოდ მიიჩნია მოსაზრება კოლხურ რეგიონში არსებუ-

⁵⁷ ისევ და ისევ ჰიპოთეზის სახით შეიძლება ითქვას, რომ დედოფალი ულპია შესაძლოა მართლაც ბოსფორის სამეფოს ულპიუსების საგვარეულოდან გახლდათ, რომელიც იბერიის მეფის მეუღლე გახდა და შემდეგ დამოუკიდებლად მართავდა სამეფოს.

⁵⁸ ბოხოჩაძე 1981.

⁵⁹ აფაქიძე, ყიფიანი, ნიკოლაიშვილი, მანჯგალაძე, კაპანაძე 2003, 84-85; დიდმელაშვილი 2016.

⁶⁰ მუსეიონებს თემისტოსი ხშირად ახსენებს. ამავე 27-ე სიტყვაში იგი ლაპარაკობს ადგილობრივ, ანუ პაფლაგონიურ მუსეიონებზე (*Or.* 27, 332 c; ასევე ახსენებს „მუზეების წყაროს“ როგორც განათლებას, 337 d), ერთ-ერთ სიტყვაში კი იგი გამოთქვამს სურვილს, რომ სენატი იქცეს „მუზეების ტაძრად“ (*Or.* 17, 215 d).

ლი სკოლის შესაძლო კავშირის შესახებ მცხეთაში აღმოჩენილ ნივთებთან, თავის მხრივ გამოთქვა ვარაუდი პენალზე წარწერილი სახელის – ევგენიოსის თემისტოისის მამასთან – ფილოსოფოსსა და მასწავლებელთან დაკავშირების შესახებ.⁶¹ ეს აზრი მე ძალიან საინტერესოდ მეჩვენება, მიუხედავად იმისა, რომ ევგენიოსი (ლათ. ევგენიუსი) გავრცელებული სახელია რომის იმპერიაში. რა შეიძლება ვთქვათ ამ ჰიპოთეზის სასარგებლოდ?

თემისტოისის მამის პედაგოგიური მოღვაწეობის შესახებ ცნობილია მხოლოდ ის, რომ იგი ასწავლიდა ფილოსოფიას კონსტანტინოპოლში, სიცოცხლის ბოლოს კი პაფლაგონიაში მიწათმოქმედებას ეწეოდა, საიდანაც იყო წარმოშობით (Them., Or. 2, 28 d). მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ არ გვაქვს პირდაპირი ცნობა იმის შესახებ, რომ ევგენიოსი პონტოს განაპირა მხარეში ასწავლიდა, იმპერატორ კონსტანტიუსის სიტყვაში, რომელიც სენატის წინაშე თემისტოისის წარდგენას ეძღვნება, მისი მამის შესახებ ერთ საგულისხმო ინფორმაციას ვხვდებით. იმპერატორს სურს წარმოაჩინოს, თუ როგორი ღირსეული ოჯახიდან არის თემისტოისი და ამბობს: ამის დასამტკიცებლად ზედმეტად მიმაჩნია მის შორეულ წინაპრებზე სიტყვის გაგრძელება, რომელთა შესახებაც მხოლოდ გადმოცემებით იცის ხალხმა, მამის ხსენებაც საკმარისია, რომელმაც ფილოსოფიის მწვერვალს მიაღწია; „არ არის ქვეყანა (χώρα), ეთნოსი და ქალაქი, მისი სახელი რომ არ სმენოდესო“ [Demeg. 23a].

ევგენიოსის პოპულარობა სხვადასხვა მხარესა და ეთნოსებს შორის, რასაც იმპერატორი ხაზგასმით აღნიშნავს, გვაფიქრებინებს, რომ კონსტანტინოპოლში ჩასვლამდე იგი მასწავლებლობდა არაბერძენი მოსახლეობით დასახლებულ რეგიონებშიც.

⁶¹ ნინო ლორთქიფანიძეს რამდენიმე საჯარო მოხსენება აქვს წაკითხული მცხეთის სამარხში აღმოჩენილი ნივთების შესახებ, ევგენიოსის შესახებ ჰიპოთეზა კი მან გამოთქვა თინათინ გიორგობიანის 80 წლის იუბილესადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე (ნ. ლორთქიფანიძე, 2022).

შესაძლოა, თემისტიოსის ჰონტოს კიდეში სწავლა მამის საქმიანობას უკავშირდებოდეს. ისიც შესაძლებელია, სასწავლებელი მისი ერთ-ერთი წინაპრის დაარსებული ყოფილიყო, რომელთაც ქების ღირსად მიიჩნევს კონსტანტიუსი (ფილოსოფოსი ყოფილა თემისტიოსის ბაბუა, ასევე – მისი სიმამრიც).⁶²

ჰონტოს დიოცეზის განაპირა მხარეში და, კერძოდ, კოლხეთში პაფლაგონიელთა საგანმანათლებლო საქმიანობის შესაძლებლობას ამყარებს ერთი მნიშვნელოვანი ისტორიული გარემოება: ეს არის სინოპის სავაჭრო აქტიურობა შავიზღვისპირეთში, მათ შორის კოლხების განსახლების არეალში, რომელიც ანტიკურ ხანაში საკმაოდ ვრცელი იყო.⁶³ ამ პერიოდში ქობულეთში, ფიჭვნარის ტერიტორიაზე და, ერთი მოსაზრებით, ფაზისშიც, სინოპელებს ახალშენებიც კი უნდა ჰქონოდათ (სინოპისა და ფაზისის კავშირი თავისებურად ბერძნულ მითოლოგიაშიც არის ასახული).⁶⁴ სინოპელთა ამგვარი აქტიურობა გვიანანტიკურ ხანებშიც გაგრძელებულა.⁶⁵ აქედან გამომდინარე, როგორც უკვე ვთქვით, სრულიად შესაძლებელია, პაფლაგონიელი ევგენიოსის კოლხეთში სწავლა მისი ოჯახის იქ ყოფნით იყოს განპირობებული, ისევე როგორც მოგვიანებით – მისი უკვე მასწავლებლად მოღვაწეობის ქამს – მისი ვაჟისა. იქნებ, იმიტომაც არ ასახელებს თემისტიოსი სკოლის ზუსტ ადგილს და მასწავლებელს, რომ შიშობს, მის მიერ ჰონტოს კიდეში განათლების მიღება ვინმემ ობიექტურ გარემოებებს არ მიაწეროს, მაშინ, როდესაც მისი მიზანია, ეს მამის სუბიექტურ არჩევანად წარმოაჩინოს – რომ შვილი გაგზავნა იქ, სადაც კარგი მასწავლებელი ეგულებოდა.

გარდა ამისა, თემისტიოსის ცნობა, ბარბაროსებისათვის რიტორიკის საჭიროების შესახებ (კერძოდ, სახალხო შეკრებებზე), ვფიქრობთ, გარკვეულწილად ეხმიანება 1998 წელს სოხუმში აღ-

⁶² Penela 2000, 4.

⁶³ Kakhidze, Iashvili and Vickers 2001, 283-284. კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სხვადასხვა ფორმის სინოპური ამფორებისა და მონეტების, ასევე ამ საკითხზე არსებული ლიტერატურის შესახებ იხ. ბურკაძე 2021, გვ. 16-17, 19, 39.

⁶⁴ Kakhidze, Iashvili, Vickers 2001, 283.

⁶⁵ გამყრელიძე 2012, 117-118. აქვე იხ. საკითხზე არსებული ლიტერატურა.

მოჩენილ ერთ ბერძნულ წარწერას, რომელშიც ხალხის ნებაზეა საუბარი.⁶⁶ მართალია, წარწერა II საუკუნით თარიღდება, ისევე როგორც არიანეს მიერ მოწოდებული ცნობები, მაგრამ მისი მნიშვნელობა ჩვენთვის ამით არ მცირდება.

მცხეთის საწერ მოწყობილობაზე გამოსახულ სასკოლო ავტორებთან მიმართებაში აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ევგენიოსის განსაკუთრებული დამოკიდებულება მენანდრეს მიმართ. მამისაღმადმი მიძღვნილ ეპიტაფიაში იმ ავტორთა ჩამოთვლისას, რომელთაც მისი ფილოსოფოსი მამა განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდა, თემისტოსის ჰომეროსის (რომელიც სხვა ყველაფერთან ერთად აქ არისტოტელესა და პლატონის წინაპრად არის გამოცხადებული) შემდეგ პირველს მენანდრეს ასახელებს და იხსენიებს მას ეპითეტიტ „ოქროსი“: Μένανδρος ὁ χρυσοῖς (მის შემდეგ არიან დასახელებულნი: ევრიპიდე, სოფოკლე, მშვენიერი საფო და კეთილშობილი პინდარე) (Them. Or. 20, 236 c). რაც შეეხება დემოსთენეს, მას როგორც ავტორიტეტს თავად თემისტოსის იმოწმებს არაერთგზის და, მათ შორის, 27-ე სიტყვაშიც (Or. 27, 336 a). შეიძლება ითქვას, თემისტოსის სიტყვების შესწავლა მცხეთის არტეფაქტის შინაარსის უფრო უკეთ გაგებაშიც გვეხმარება.

ცხადია, მტკიცება იმისა, რომ თემისტოსის მამა მცხეთაშიც უნდა ჩამოსულიყო პედაგოგიური მიზნით, ადგილობრივი მმართველის სპეციალური მოწვევით (სამეფო ოჯახის წევრისათვის მასწავლებლის მოწვევა გავრცელებული პრაქტიკა იყო), არასწორი იქნება, მაგრამ დამუვებით, ვფიქრობთ, შეგვიძლია დავუშვათ, რომ საწერი მოწყობილობის პატრონი უსტამოსი, რომელიც მეფედ იწოდება, მისი მოწაფე ყოფილიყო თუნდაც პონტოს კიდე-

⁶⁶ წარწერის ტექსტს ვიმოწმებთ ლანა ბურკადის სადისერტაციო ნაშრომის მიხედვით, რომელიც, თავის მხრივ ვ.ვ. ველტროგრადოვასა და ა. ნ. გაბელიას ციტირებს: „ხალხის განკარგულება, გამოსაბტოს აღტაცება, ანაზღაურებადი, აღჭურვილი (თქვენი?) [Triremes] (ქარი?)“ (ბურკაძე 2021, 21).

ში არსებულ სკოლაში (ან სადმე სხვაგან, მაგალითად, ნეოკესარიამში⁶⁷), სახელი ევგენიოსი კი ელინური პაიდეიათი მოხიბლულს მასწავლებლის მიმართ პატივისცემის ნიშნად მიეღო⁶⁸ (რაც არ გამორიცხავს რომაული ორიენტაციის დემონსტრირების მოტივს). ხოლო, თუ ევგენიოსს არა უსტამოსის მეორე სახელად, არამედ მაინც სხვა პირის სახელად გავიგებთ, ამ შემთხვევაშიც საგანგებოდ მეფისათვის დამზადებულ მდიდრულ საწერ მოწყობილობაზე მასწავლებლის სახელის აღნიშვნა ასევე პატივისცემის გამომხატველად შეიძლება მივიჩნიოთ (თავისთავად ცხადია, ამგვარი დაშვებისათვის მცხეთის ინვენტარი და მისი წარწერები IV ს-ის დასაწყისით, ან III-IV სს-ის მიჯნით დათარიღებას უნდა ექვემდებარებოდეს, რაშიც საბოლოო სიტყვა ხელოვნებათმცოდნეებს და ეპიგრაფიკოსებს ეკუთვნით). როგორც მიიჩნევა, პონტოს დიოცეზის მოსაზღვრე იბერები განათლების მისაღებად კაპადოკიის კესარიასა და პონტოს ნეოკესარიამში მიდიოდნენ.⁶⁹ ალბათ, ასევე (თუ მეტად არა) უნდა ესარგებლათ მათ პონტოს კიდეში არსებული იმ ელინური სკოლით, რომლის შესახებაც თემისტეოსი ლაპარაკობს. შემდეგ კი, სრულიად შესაძლებელია, ანალოგიური მასწავლებლის დაარსება მათ საკუთარ ქვეყანაშიც მოენდომებინათ.

აღმოსავლეთის ქართველობის ინტერესზე ელინური კულტურის მიმართ IV ს-ის ასევე კარგად ცნობილი წარმართი რიტორის – **ლიბანიოსის** (დაახლ. 314-392) ნაწერებიდანაც ვიგებთ. მის აღრესატთა შორის არის მხედართმთავარი **ბაკური**, რომელიც მრავალ სანაქებო თვისებასთან ერთად სიტყვიერების სიყვარულითაც გამოირჩევა (Liban. Ep. 980). ზოგიერთი მოსაზრებით, იგი იბერიის სამეფო ოჯახის წევრი უნდა იყოს (შესაძლოა, მომავალი

⁶⁷ იხ. შენ. 42 და 78.

⁶⁸ მასწავლებლის სახელის მიღების ანალოგიურ მაგალითად შეიძლება მივუთითოთ ევსევი კესარიელის შემთხვევა, რომელიც მოწამებრივად აღსრულებული თავისი მასწავლებლის პატივისცემით საკუთარ თავს პამფილედ მოიხსენიებდა.

⁶⁹ ხინთიბიძე 1969, 60.

მეფეც)⁷⁰, ვისგანაც შეიტყვეს ბიზანტიელებმა იბერიის გაქრისტიანების შესახებ ტყვე ქალის მიერ. სამწუხაროდ, თავად ბაკურის წერილებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, შემორჩენილია მხოლოდ ლიბანიოსის პასუხი. გარდა პირადად ბაკურისთვის გაგზავნილი წერილისა, მისი სახელი ლიბანიოსის სხვა წერილებშიც იხსენიება (*Liban. Ep.* 963 და 964)⁷¹.

იბერების სწრაფვას ელინური პაიდეიასადმი, ვფიქრობთ, ირიბად აღიარებს თავად თემისტოსიც, რომელიც თავის ერთ-ერთ სიტყვაში ლაპარაკობს იბერის ელინად ქცევის შესაძლებლობაზე იმპერიის სწორი, ანუ ფილოსოფიასთან შეერთებული მმართველობის პირობებში (*Or.* 13, 166 c.)⁷²

ამრიგად, რა შეგვიძლია ვთქვათ „პონტოს კიდეში“ არსებულ „მუზების ტაძართან“ დაკავშირებით, რომლის არსებობა თემისტოსის წყალობით შევითყვეთ? *Oratio* 27-ის ტექსტის ისტორიულ კონტექსტში შესწავლის საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლია დავადასტუროთ, რომ ეს ელინისტური ტიპის რიტორიკულ-ფილოსოფიური სკოლა (სადაც სახალხო შეკრებებზე თავის გამოჩენას ასწავლიან და არა იმას, რასაც, თემისტოსის თქმით, ადგილობრივი ბარბაროსები თვლიან პაიდეიად) კოლხების განსახლების რეგიონშია (მიუხედავად იმისა, რომ კოლხებთან ერთად ადგილობრივ მოსახლეობად არმენიელებიც იხსენიებიან): გარდა კოლხებთან დაკავშირებული მითების მოხმობისა, ამას მოწმობს *ხორიონის* განსაზღვრა ფაზისსა და თერმოდონტზე მითითებით, რაც კოლხებთან დაკავშირებით სხვა წყაროებშიც გვხვდება და გარკვეულ დროსა და ტრადიციას ასახავს.⁷³ თემისტოსის ინფორმაციაში

⁷⁰ ნიკოლოზიშვილი 2010, 123-138.

⁷¹ იხ. ყაუხჩიშვილი და გამყრელიძე 1961, 63-66.

⁷² უნდა ითქვას, რომ აქ იბერები თემისტოსს არცთუ სახარბიელო სახით ჰყავს წარმოდგენილი. პასაჟი შეეხება სიმახინჯის გარდაქმნას მის საპირისპირო მშვენიერებად, როგორცაა ველურის შინაურად ქცევა, ბარბაროსის გაკეთილშობილება და ა. შ. სწორედ ამ კონტექსტში იხსენიება არმენიელის რომაელად ქცევა, ხოლო იბერისა – ელინად.

⁷³ საინტერესოა, ქართველური ტომებით დასახლებული მთელი შავიზღვისპირეთის ერთი ხორიონის გარშემო მოაზრება, ხომ არ შეიძლება ამ დროის ბიზანტიელების

ჩვენთვის სწორედ ეს არის არსებითი – რომ სკოლა კოლხების განსახლების რეგიონში იყო, რაც ნიშნავს იმას, რომ მათ ელინურ უმაღლეს განათლებაზე წვდომა თავიანთ სამშობლოშივე ჰქონდათ, და რომ ამ სიკეთით სარგებლობა ასევე შეეძლოთ მათ მეზობელ ეთნოსებსაც. თემისტიოსი არ ლაპარაკობს პირდაპირ ბარბაროსთა განსწავლაზე, მაგრამ მისი ნათქვამი სკოლის დამაარსებელზე, ელინთა⁷⁴ სახალხო დღესასწაულებზე (ან, უბრალოდ, შეკრებებზე) თავის გამოჩენას ასწავლიდაო, იმას უნდა გულისხმობდეს, რომ სკოლაში არაელინი მოსახლეობის წარმომადგენლებიც სწავლობდნენ და ამგვარად, ელინურ ცივილიზაციასთან მათი ზიარება ხდებოდა.⁷⁵ ამ თვალსაზრისით გასათვალისწინებელია ელინისტურ-რომაული საგანმანათლებლო იდეალებისადმი სწრაფვის ის ნიშნებიც, რომლებიც ამავე ეპოქაში იბერიაში ვლინდება.⁷⁶ თემისტიოსის ტექსტის განხილვა როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ მონაცემებთან ურთიერთკავშირში გვეხმარება, ერთი მხრივ, თავად ტექსტის, ხოლო მეორე მხრივ, არტეფაქტების ინტერპრეტაციაში, რაც, შედეგად, ელინური ჰაიდელისადმი დამოკიდებულების საერთო სურათს (უფრო სწორად, სურათის მონახაზს) წარმოგვიდგენს.

რაც შეეხება კონკრეტულ ადგილს „პონტოს კიდეში“, იმას, თუ სახელდობრ სად შეიძლებოდა ყოფილიყო თემისტიოსის

მიერ მათ ერთიან ხალხად, ანუ ოდინდელი დიდი კოლხეთის შთამომავლებად აღქმაზე მიანიშნებდა?

⁷⁴ როგორც უკვე აღვნიშნეთ ზემოთ, ჩვენი აზრით, ეს სიტყვა თემისტიოსის ძირითად ტექსტში უნდა იყოს.

⁷⁵ რიტორიკაში განსწავლის დამადასტურებლად მიიჩნევა სიმონ ყაუხჩიშვილი VI ს-ის ისტორიკოსის, აგათიას მიერ გადმოცემულ სიტყვიერ დაპირისპირებას ბიზანტიური და სპარსული ორიენტაციის მომხრე კოლხებს შორის (ყაუხჩიშვილი და გამყრელიძე 1961, 54-58). აგათიას ბერძნული ტექსტი პარალელური ქართული თარგმანით იხ. შრ.-ში: ყაუხჩიშვილი 1938, 63-81.

⁷⁶ რომის იმპერია თავადაც იქნებოდა დაინტერესებული ამგვარი სკოლების არსებობით. ალექსანდრე მაკედონელის შემდეგ ნათლად იყო გაგნობიერებული გლობალიზაციის საჭიროება სახელმწიფოს ერთიანობისათვის. იხ. ასევე მუნ. 72.

„მუზეების ტაძარი“, ვფიქრობ, გვაქვს საფუძველი, ვამტკიცოთ, რომ სკოლა აღმოსავლეთის მხარეს პონტოს საზღვართან ახლოს, სავარაუდოდ, ელინურ-რომაულ დასახლებაში (ბერძნების კოლონია, ნავსადგური, ასევე რომაული გარნიზონების სამყოფელის მიმდებარედ) ან მის სიახლოვეს უნდა ყოფილიყო და არა – დასავლეთის საზღვართან, გამომდინარე იქიდან, რომ მისი მთავარი ორიენტირი არის ფაზისი (πλησίον Φάσιδος) და არა თერმოდონტი (ეს „საღდაც იქ არის“ ἔκει δὲ πους). ამდენად, თემისტოსის სკოლა ვერ იქნებოდა **ნეოკესარიაში**, რომელიც პონტოს დასავლეთ საზღვართან იყო ახლოს, მდინარე ირისის შენაკადთან. მართალია, ქართველი და სომეხი ეთნოსები ამ ადგილებშიც მეზობლობდნენ, მაგრამ ნეოკესარიის ადგილმდებარეობის განსაზღვრისას, ალბათ, ლოგიკური იქნებოდა, თემისტოსის პირველად დაესახელებინა არა ფაზისთან სიახლოვე, არამედ თერმოდონტთან. ნეოკესარიის მისათითებლად ფაზისის დასახელებას გამართლება ექნებოდა იმ შემთხვევაში, ბერძნულ-რომაულ წყაროებში მდ. ირისის ფაზისად მოხსენიება რომ დასტურდებოდა, რაც ჩვენთვის ცნობილი არ არის.⁷⁷ ამასთან, ნეოკესარიას, რომელიც მეოთხე საუკუნეში სახელგანთქმული ცენტრია განათლებისა,⁷⁸ არც მანამდე ეთქმოდა უჩინო ადგილი, არანაირი გაგებით, ყოველ შემთხვევაში, მეზობელი პაფლაგონიელებისათვის.⁷⁹ ასე რომ, „ამაზე ბევრად უჩინო ადგილს“

⁷⁷ უნდა ითქვას, რომ ევნაპის ფრაგმენტი სუბარმაქიოსის შესახებ, ისევე როგორც დიოდორე სიცილიელისა – ამაძონებზე, იძლევა შესაძლებლობას მათ მიერ ნახსენები ფაზისის ირისად გაგებისათვის, მაგრამ ამგვარ ინტერპრეტაციას სერიოზული არგუმენტირება ესაჭიროება.

⁷⁸ სრულიად შესაძლებელია, ევგენიოსს ამ ადგილასაც ჰქონოდა თავისი სკოლა და მცხეთის საწერ მოწყობილობას ნეოკესარიასთან ჰქონდეს კავშირი.

⁷⁹ ნეოკესარია იყო რეზიდენცია პონტოს სამეფოს მმართველისა მითრიდატე დიდისა და შემდეგ პოლემონის დროსაც, და არც ამის მერე ჰქონდა უმნიშვნელო როლი. მესამე საუკუნიდან, გრიგოლ სასწაულთმოქმედის ეპისკოპოსობის დროიდან, ის ქრისტიანთა რელიგიური ცენტრიც არის (315 წელს აქ საეკლესიო კრებაც კი ჩატარებულა). მიუხედავად 344 წელს მიწისძვრისაგან გამოწვეული დიდი ნგრევისა,

თემისტიოსი ვერ უწოდებდა იმ ქალაქს, რომელიც არც პაფლაგონიის ქალაქებზე ნაკლებად ჩინებული იყო და არც უჩინარი მეტისმეტი სიმორის გამო. მით უფრო **სინოპში** (ან მის სიახლოვეს) ვერ იქნებოდა სკოლა, რადგან ეს ქალაქი, გარდა იმისა, რომ სწორედაც „გამოჩენილი“ იყო, კიდევ უფრო შორს არის ფაზისიდან (გადამწყვეტი მნიშვნელობისა არ არის, მაგრამ მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ ამ დროს სინოპი და მისი მიდამოები აღარ არის პოლემონის პონტოს, ანუ, მარტივად, პონტოს საზღვრებში).

ამრიგად, თემისტიოსის სკოლის ადგილი პონტოს აღმოსავლეთ კიდეშია საძიებელი, მაგრამ კონკრეტული ქალაქის თუ გეოგრაფიული პუნქტის დასაზუსტებლად მისი ინფორმაცია არასაკმარისია; *Oratio* 27-ის ტექსტი სხვადასხვა ვარაუდის დამკვიდრების საშუალებას იძლევა. გამოთქმა „ფაზისის მახლობლად“, ცხადია, უპირველეს ყოვლისა, რიონსა და **ფოთის** მიდამოზე გვაფიქრებინებს, სადაც ქალაქი ფაზისი იყო გაშენებული. თემისტიოსის პაფლაგონიელობიდან გამომდინარე, გასათვალისწინებელია ასევე ფაზისსა და სინოპს შორის არსებული ისტორიული კავშირები, რომელთაც მითოლოგიაშიც კი ჰპოვეს ასახვა (ამის შესახებ იხ. ზემოთ). მართალია, ფაზისი „უჩინოდ“ პაფლაგონიელებისათვის თუნდაც ამის გამო ვერ ჩაითვლება (გარდა იმისა, რომ, ზოგადად, ბერძენებისათვის ვერ ჩაითვლება ასეთად), მაგრამ თემისტიოსს (თუ იგი ფაზისის ახლომდებარე რომელიმე ნაკლებად ცნობილ ადგილზე არ მიგვანიშნებს), შეიძლებოდა მისი სამშობლოდან ამ ქალაქის სიმორე და ბარბაროსთა გარემოცვა ჰქონოდა მხედველობაში.

არიანეს გადმოცემით, II საუკუნეში ფაზისში პორტთან ციხესიმაგრეა, თხრილშემოვლებული, რომელშიც რომაული გარნიზონი დგას. ფაზისელებს თავიანთი ქალღმერთის ქანდაკებაც დაუდგამთ, ფიდიასის რეას მსგავსი. ისინი არგონავტების აქ მოსვლის შესახებ გადმოცემას მიაგებენ პატივს; რკინის ღუზასაც

ის მაინც მნიშვნელოვან ქალაქად რჩება. ნეოკესარიამი ჰქონდა მიღებული ენციკლური განათლება ევაგრე პონტოელს (345–399).

კი ინახავენ, როგორც არგოსაგან დატოვებულს. დასახლება, სადაც ვაჭრობას ეწევიან და სადაც ვაჭრებთან ერთად ყოფილი სამხედრო მოსამსახურენი (სავარაუდოდ, იმპერიის აღმოსავლეთ რეგიონებიდან) სახლდებიან, გამაგრებული გალავნის გვერდით არის (*Arr. Peripl. M. Eux.* 9). ამ ქალაქის მოსახლეობისათვის სკოლის საჭიროება ბუნებრივი უნდა იყოს.

ზოსიმეს (V ს-ის ბოლო) ლაპარაკობს მდ. ფაზისთან IV საუკუნის პირველ ნახევარში არსებულ რომაელების სიმაგრეებზე (*Zos. H.n.* 2.33.1),⁸⁰ და ასევე ახსენებს ადგილს „ფაზისის მახლობლად (πλησίον Φάσιδος), სადაც, ამბობენ, აღმართულია ფაზისელი არტემიდეს ტაძარი და აიეტის სასახლეო“ (*Zos. H.n.* 1.32.3). ზოსიმეს ნათქვამი, როგორც ვხედავთ, „ფაზისის მახლობლად“ (πλησίον Φάσιδος) აიეტის სასახლის შესახებ პირდაპირ ეხმიანება თემისტიოსის ტექსტს „ფაზისის მახლობლად“ არგონავტების საკვირველი გადარჩენის შესახებ.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, გარკვეული მინიშნებები თემისტიოსისა გვაკლდებულებს, სკოლის ადგილად ჭოროხის ახლომდებარე დასახლების შესაძლებლობაც განვიხილოთ. არსებითი ის კი არ არის, რომ თერმოდონტია ძალზე დამორებული ფაზისიდან (არც ჭოროხია ახლოს), არც ის, რომ თემისტიოსის იქ სწავლის პერიოდისათვის ფაზისი, შეიძლება, აღარ ექვემდებარებოდა რომის გავლენას⁸¹ (თემისტიოსის ტექსტში პონტო, სრულიად შესაძლებელია, უფრო ფართო გაგებით მოიაზრებოდეს), მთავარი არის ის, რომ კოლხებს აქ სომეხი მოსახლეობა არ ემეზობლებოდა. თუმცა, თუ გავითვალისწინებთ, რომ თემისტიოსი ფაზისის მიდამოებზე საუბრისას ამბობს – თერმოდონტიც სადაც იქვეაო, არც კოლხების მეზობლად სომეხების მოხსენიება გამორიცხავს სკოლის ფოთში თუ მის შემოგარენში ფუნქციონირებას⁸² (არც სომეხი ვაჭრების შესაძლო სიმრავლეა მოულოდნელი საპორტო ქალაქთან ახლოს).

⁸⁰ შდრ. მელიქიშვილი 1970, 554-555; იხ. ასევე შენ. 24.

⁸¹ მელიქიშვილი 1970, 555; ლომოური 1973, 159.

⁸² ცხადია, თემისტიოსის ინფორმაციასთან დაკავშირებით საერთოდ არ განვიხილავთ შავი ზღვის ჩრდილოეთით არც მდ. ფაზისის და არც არგონავტების იქ

და მაინც, თუკი ფაზისის განვიხილავთ ჭოროხის დასახელებად თემისტიოსის ტექსტში (და ამ შემთხვევაში „პონტოს კიდე“, გავიგებთ მას ზღვის რკალად თუ დიოცეზის აღმოსავლეთ საზღვრად, დაახლოებით ერთი და იგივე ადგილი იქნება), კონკრეტულად სად შეიძლებოდა ყოფილიყო ელინური სისტემის სკოლა? მდინარე ჭოროხთან ყველაზე ახლოს ზღვის სანაპიროზე იყო აფსაროსი (**გონიო**). არიანეს დროს ამ ადგილას მნიშვნელოვანი ციხესიმაგრეა, სადაც რომაელთა გარნიზონი დგას. მისი თქმით, ქალაქის სახელს მედეას ძმის, აფსირტეს სახელს უკავშირებენ, რომელიც აქ მოუკლავთ (Arr. *Peripl. M. Eux.* 6.1–4). პროკოპი კესარიელის თქმით, აფსაროსი ოდესღაც ხალხმრავალი ქალაქი ყოფილა, თეატრით, იპოდრომითა და ყველა იმ ნაგებობით, რაც დიდი ქალაქისთვის არის დამახასიათებელი, თუმცა მის დროს, მეექვსე საუკუნეში, მხოლოდ მათი ნაშთი ყოფილა შემორჩენილი (Procop. *Bell.* 8.2.11 sqq.). გონიოში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრები ადასტურებენ აქ ნაგებობათა მნიშვნელოვანი კომპლექსის არსებობას, მაგრამ სპეციალისტების მიერ მათი დათარიღება III-ს არ სცილდება.⁸³

გონიოდან არც ისე შორს არის **ციხისძირი** და, ამდენად, მისი ადგილმდებარეობის განსაზღვრისას თემისტიოსს ასევე შეეძლო კოლხები და სომხური მოსახლეობა მეზობლებად მოეხსენებინა. ციხისძირში ელინისტურ-რომაული ხანის დასახლების ნაგებობათა ნაშთი და მნიშვნელოვანი ნივთებია აღმოჩენილი (უმთავრესად, I–IV საუკუნეებისა), რომელთა ნაწილი სპეციალისტთა აზრით რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებიდან შემოტანილი პროდუქციაა. ნივთებს შორის არის მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილი აგრაფი ბასილევსისა და, რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, ნაპოვნია ბავშვების დასაკრძალავად გან-

მისვლის შესახებ გადმოცემებს, ასევე – არც არაქსის ფაზისად მოხსენიების შესაძლებლობას.

⁸³ გონიო-აფსაროსის გათხრების შედეგები, ასევე აფსაროსის შესახებ ისტორიული წყაროები ვრცლად არის მიმოხილული ლანა ბურკაძის სადისერტაციო ნაშრომში (იხ. ბიბლიოგრაფია).

კუთვნილი ამფორა-სამარხები, აქ ბერძნული ეთნიკური ელემენტის არსებობის დამადასტურებელი.⁸⁴

სკოლა ასევე შეიძლებოდა ყოფილიყო გონიოს დასავლეთით მდებარე დასახლებებთან, მაგალითად, **ათინასთან**⁸⁵ (დღევანდელი ფაზარი), და სხვ. ამ მხარეში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს **ტრაპეზუნტი**, სინოპის ძველი კოლონია, რომლის მიდამოები პოლემონის პონტოს საზღვარი იყო კონსტანტინეს რეფორმამდე და რომელსაც აღმოსავლეთით კოლხები ემუხოებოდნენ, ხოლო სამხრეთით არმენიელები.⁸⁶ მიუხედავად ამისა, ის უფრო კოლხებთან არის დაკავშირებული,⁸⁷ ვიდრე არმენიელებთან (ყოველ შემთხვევაში, თემისტიოსის დროისათვის). არიანეს დროს ამ ბერძნულ კოლონიაში არაბერძენი მოსახლეობა მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა (*Arr. Peripl. M. Eux. 1*). ტრაპეზუნტი უფრო ახლოს არის ჭოროხთან, ვიდრე თერმოდონტთან (ხოლო ამ უკანასკნელსა და რიონს თითქმის თანაბრად არის დაშორებული)...⁸⁸

როგორც უკვე ვთქვით, თემისტიოსი, სამწუხაროდ, „მუზეების ტაძრის“ კონკრეტულ ქალაქთან დასაკავშირებლად საკმარის ინფორმაციას არ გვაწვდის და, ამდენად ჩვენ მხოლოდ იმ შესაძლებლობების აღნიშვნა შეგვიძლია, რასაც მისი ტექსტის ანალიზი იძლევა.

ამრიგად, ჩვენ შევეცადეთ, გვიანანტიკური პერიოდის ავტორის – თემისტიოსის *Oratio 27*-ში გადმოცემული ინფორმაცია პონტოს კიდეში არსებულ რიტორიკულ სასწავლებელთან დაკავშირებით გაგვეანალიზებინა ისტორიულ-კულტურულ კონტექსტში, სამეცნიერო სიახლეების გათვალისწინებით და კიდევ

⁸⁴ ციხისძირის არქეოლოგიური გათხრების, აქ მოპოვებული მასალის შესახებ იხ.: ინაიშვილი 1993.

⁸⁵ შევნიშნავთ, რომ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ავტორი განსხვავებულად აღწერს მის მოსახლეობას.

⁸⁶ არიანე კოლხებთან ერთად სხვა ქართველურ ეთნოსებსაც ასახელებს (*Arr. Peripl. M. Eux. 11.1*). მეექვსე საუკუნეში სურათი უკვე შეცვლილია.

⁸⁷ ძველ წყაროებში ტრაპეზუნტის მიდამოების კოლხთა ქვეყნად მოხსენიების შესახებ იხ.: ჯავახიშვილი 1950, 11; Kakhidze, Iashvili, Vickers 2001, 284.

⁸⁸ ამჯერად ჩვენ მხოლოდ ზღვის სანაპიროზე არსებული ელინურ-რომაული დასახლებული პუნქტები გავითვალისწინეთ, მაგრამ სკოლა, შესაძლებელია, სხვა ადგილასაც ყოფილიყო.

ერთხელ გაგვემახვილებინა ყურადღება მის მნიშვნელობაზე III-IV საუკუნეების ქართულ სახელმწიფოებში აღზრდა-განათლების საკითხის შესასწავლად, მეტი არგუმენტი მოგვეძებნა ელინისტური ტიპის სკოლის პონტოს რეგიონის აღმოსავლეთ ნაწილში კოლხთა განსახლების არეალში ფუნქციონირების სასარგებლოდ და ასევე გვეჩვენებინა საჭიროებაც და პერპექტივაც საკითხის შემდგომი ინტერდისციპლინარული – ფილოლოგიური, ისტორიული, არქეოლოგიური, ხელოვნებათმცოდნეობითი – კვლევებისა.

ბიბლიოგრაფია:

Adler, Ada (ed). 2001. *Suidae Lexicon (5 vol.)*. München, Leipzig: De Gruyter.

Amm. Marc.= Seyfart, Wolfgang (ed.). 1999. *Rerum gestarum libri qui supersunt (2 vol.)*. Stuttgart et Lipsiae: Teubner.

ანტიკური კავკასია (1) 2022. *ანტიკური კავკასია Caucasus antiquus: ენციკლოპედია*, I, მე-2 შესწ. გამოც., რედაქტორები: რისმაგ გორდეზიანი, მაია დანელია, გიორგი უგულავა. წინასიტყვაობა რისმაგ გორდეზიანისა. თბილისი: „ლოგოსი“.

ანტიკური კავკასია (4.1) 2020. *ანტიკური კავკასია Caucasus antiquus: ენციკლოპედია*, IV.1, რედაქტორები: რისმაგ გორდეზიანი, მაია დანელია, გიორგი უგულავა. წინასიტყვაობა რისმაგ გორდეზიანისა. თბილისი: „ლოგოსი“.

Ap. Rhod. Argon. = Mooney, George W. (ed.). 1912. *Apollonius Rhodius, Argonautica*. London: Longmans, Green.

Arr. Peripl. M. Eux. = Roos, Antoon Gerard (ed.). 1907. *Flavii Arriani quae exstant omnia (2 vol.)*. Lipsiae: Teubner.

აფაქიძე, ანდრია, ყიფიანი, გურამ, ნიკოლაიშვილი, ვახტანგ, მანუჩელაძე გიორგი და კაპანაძე მარინა. 2003. „სვეტიცხოვლის ეზოში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოები. მცხეთა 2001.“

2001-2002 წლების საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. მცხეთის არქეოლოგიური ინსტიტუტი, VI სამეცნიერო სესია. თბილისი: 81-123.

ბოსოჩაძე, ალექსი. 1981. არქეოლოგიური გათხრები აღიანსა და ძალისში. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია.

Boissevain, Ursulus Philippus (ed.) 1906. *Excerpta de sententiis, in Excerpta historica iussu imp. Constantini Porphyrogeniti confecta*. vol. 4. Berlin: Weidmann.

ბურკაძე, ლანა. 1921. რომაული სამხედრო დასახლებები კოლხეთში. დისერტაცია არქეოლოგიის ხარისხის მოსაპოვებლად: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. (ხელნაწერის უფლებით)

გამსახურდია, სიმონ. 1975. სწავლა-განათლება ძველ საქართველოში. თბილისი.

Demeg. = *Demegoria Constantii* in Schenkl, Heinrich, Downey, Glanville and Norman, A. F. (eds). *Themistii orationes quae supersunt*. Vol. III (1974), 121-128. Leipzig: Teubner.

დიდმელაშვილი, ქეთევან. 2016. „საწერი მოწყობილობები მცხეთიდან“. *მუზეუმი და კულტურული მემკვიდრეობა*, III, თბილისი.

Dindorfius, Guilielmus (ed.). 1832. *Themistii Orationes*. Leipzig: C.Cnobloch.

Diod. Sic. = Dinsdorf, Ludwig August (ed.). 1828. *Diodorus Siculus, Bibliotheca historica*. Lipsiae: C.H.F. Hardmanni.

დუნდუა, თედო. 2002. ჰუბლიკიუს აგრიპა, ფლავიუს დადე და ორმაგი მოქალაქეობა – არის თუ არა ეს მომავალი ევროპის მოდელი? თბილისი: „მერიდიანი“.

გამყრელიძე, გელა. 2012. „გრაფიტოიანი სინოპური და კოლხური ამფორები ქალაქ ფოთი-ფაზისის კონტექსტში“, *Online არქეოლოგია*, 2012 (# 2), ონ-ლაინ მის.:

https://www.heritagesites.ge/uploads/files/59ef47a0f2c65.pdf?fbclid=IwAR3wc1AHf1_0nmOBF1_P6uvPQH6UnfQF6VNpTT92nnaQTIS1-zdEvYstTBo.

გრიგოლია, გურამ. 1994. *ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები*. თბილისი: მეცნიერება.

Gr. Naz. Or. 41= Funebri oratio in laudem Basilii Magni Caesareae in Cappado

Gr. Nyss. Ep. = Maraval, Pierre (ed.). 1990. *Grégoire de Nysse, Lettres* (SC 363). Paris: Les Éditions du Cerf.

Gr. Nyss. V. Macr. = Maraval, Pierre (ed.) 1971. *Grégoire de Nysse, Vie de sainte Macrine*, Introduction, texte critique, traduction, notes et index (SC 178). Paris: Les Éditions du Cerf.

Heater, Peter and Moncur, David 2001. *Politics, Philosophy, and Empire in the Fourth Century. Select Orations of Themistius*, Translated with an introduction by P. Heater and D. Moncur: Liverpool University Press.

Heath, Malcolm. 2004. *Menander: A Rhetor in Context*. Oxford: OUP.

Hdt. = Rosen, Haiim (ed.) 87-95. *Herodoti Historiae. Vol. 1-2. Leipzig: Teubner*.

ინაიშვილი, ნინო. 1993. *ციხისძირის ახ. წ. I-IV სს. არქეოლოგიური ძეგლები*. თბილისი: მეცნიერება.

Kakhidze, Amiran, Iashvili Irakli and Vickers, Michael. (2001). "Silver coins of Black Sea coastal cities from the fifth century BC necropolis at Pichvnari", *Numismatic Chronicle* 161: 282-287.

Kazhdan. 1991. *Kazhdan, Alexander (ed). The Oxford Dictionary of Byzantium (3 Vol.)*. New York: Oxford University Press.

კეჭალმაძე, ნათელა. 1961. *ფლავიუს არიანეს მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო*, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები, რუკა. თბილისი: მეცნიერება.

კობახიძე, ეკატერინე და ფიფია, ნათია. 2022. „ამაზასპოსის ეპიტაფია“. ელექტრონული ჟურნალი: ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია. #8. ელ-მისამართი:

<http://www.sciencejournals.ge/index.php/HAЕ/article/view/253>: 83. 260-273.

Курбатов, Г. Д. 1984. "Риторика", 331-357. Удальцова, З. В. (ред.), *Культура Византии, IV-первая половина VII в.* Москва: Издательство "Наука".

ლომოური, ნოდარ. 1973. „დასავლეთ საქართველო (ეგრისი) IV-V საუკუნეებში“. შ. მესხია (რედ.), *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. 2, გვ. 159-188. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

ლორთქიფანიძე, ნინო. 2022. „ბერძნული ენა და საქართველოში აღმოჩენილი ანტიკური ხელოვნების ნიმუშები“, *თუზისები სამეცნიერო კონფერენციის „ენა – ნორმა და დევიაცია“*, ეძღვნება თინათინ გიორგობიანის 80 წლის იუბილეს, 2022, 24–25 ნოემბერი. თბილისი: 45-47.

მელიქიშვილი, გიორგი. 1970. „საქართველო ახ. წ. I–III საუკუნეებში“. გ. მელიქიშვილი (რედ.) *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. 1, გვ. 500-569. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

მშვილდაძე, მარიკა. 2017. „ულპიას საბუქდავი ბუქდის შესწავლის საკითხისათვის“. *ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*, XII. თბილისი: 53-61.

მშვილდაძე, მარიკა. 2018. „ფლავიუსებისა და ანტონინუსების საიმპერატორო გვართან დაკავშირებული ნივთები სვეტიცხოვლის N 14 მდიდრული აკლამიდან“. *ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*. XIII. თბილისი: 103-115.

ნიკოლოზიშვილი, ნიკოლოზ. 2010. „თემისტოსი და ბაკური იბერიელის რომაული სამხედრო კარიერის დასაწყისი“, *ქართული წყაროთმცოდნეობა*, XII. თბილისი: 123-138.

ნიკოლოზიშვილი, ნიკოლოზ. 2019. „ევნაპი სარდელის სუბარმახოსი და მისი იდენტიფიკაციის მნიშვნელობა გვიანანტიკური ქართლის სამეფოს ისტორიის რეკონსტრუქციისათვის“. *კადმოსი, ჰუმანიტარულ კვლევათა ჟურნალი*. N 19. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი: გვ. 162-208.

Penella, Robert J. 2000. *The Private Orations of Themistius* (translated, annotated, and introduced by R. J. Penella): University of California Press.

Phot. *Lexic.* = Naber, Samuel Adrianus (ed.). 1864-1865. *Photii Patriarchae Lexicon* (2 Vol.). Leidae: Brill.

Proc. Bell. = Haury, Jacobus and Wirth, Gerhard (eds.), 1963. *Procopii Caesariensis De bellis libri V-VIII (Bellum Gothicum)*. Leipzig: Teubner.

Seeck, Otto. 1906. *Die Briefe des Libanius zeitlich geordnet*. Leipzig: Hinrichs.

Swain, Simon. 2013. *Themistius, Julian, and Greek Political Theory under Rome*. Texts, Translations, and Studies of Four Key Works: Cambridge University Press.

Them. Or. = Schenkl, Heinrich, Downey, Glanville and Norman, A. F. (eds). 1965-1974. *Themistii orationes quae supersunt*. Vol. I (1965), Vol.II (1971), Vol. III (1974). Leipzig: Teubner.

ურუშაძე, აკაკი. 1964. *ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულე-ბაში*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემა.

Vanderspoel, John. 1995. *Themistius and the Imperial Court: Oratory, Civic Duty, and Paideia from Constantius to Theodosius*: University of Michigan Press.

Zos. H.n. = Paschoud, François 1971. *Zosime: Histoire Nouvelle*. Paris : Les Belles Lettres.

ფიფია, ნათია, კობახიძე, ეკატერინე და დუნდუა, თეოდ. 2023. *ანტიკური ხანის ბერძნულ-ლათინური წარწერები როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო*. თბილისი: გამომცემლობა „სამშობლო“.

ყაუხჩიშვილი, თინათინ. 1957. *სტრაბონის გეოგრაფია. ცნობები საქართველოს შესახებ*. თბილისი: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

ყაუხჩიშვილი, თინათინ. 2004. *საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი*. მე-2 შესწორ. და შევს. გამომცემა. თბილისი: ლოგოსი.

ყაუხჩიშვილი, სიმონ და გამყრელიძე, ალექსანდრე. 1961. *გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, ტ. 1. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია.

ყაუხჩიშვილი, სიმონ. 1938. *გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, ტ. 3, თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია.

ყაუხჩიშვილი, სიმონ. 1973. *ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია*. თბილისი: განათლება.

ჯავახიშვილი, ივანე. 1950. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები. ქართველი ერის ისტორიის შესავალი. წ. 1. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

ხინთიბიძე, ელგუჯა. 1969. *ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობანი*. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ხინთიბიძე, ელგუჯა. 1982. *ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის*. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Magda Mtchedlidze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

“The Temple of the Muses” at the Edge of Pontus and the Question of the Hellenic Paideia in 3rd-4th Century Georgia

Key words: Themistius, rhetorical school, Phasis, Thermodon, Mtskheta

Scarce written records survive about education in Georgian kingdoms in antiquity. The gap can be partly filled with information provided by a 4th-century Greek rhetorician, philosopher and statesman, Themistius, about a Hellenic school (*ἀνάκτορον τῶν Μουσῶν*) near Phasis, at the "edge of Pontus" (*ἐν τῇ ἐσχάτῃ τοῦ Πόντου*), which scholars identify either as Poti or Sinope or Neocaesarea. The exact location of the school is difficult to establish as Themistius mentions also the river Thermodon, which is quite far from Phasis. However, according to the myths he relates, the region was inhabited by the Colchians and supposedly bordered with Armenian settlements. The study of Byzantine sources shows that the mentioning of Phasis together with Thermodon is not confusing but serves as an additional proof for associating the place of the school with Colchis. The article examines all relevant details from Themistius' *Oratio 27* in terms of philological analysis and also considers the 3rd-4th century historical and cultural context. I share the opinion that the school must have been situated near the eastern and not the western border of Pontus' diocese. However, the identification of the city is the task of a further interdisciplinary study that would examine the information provided in Themistius' text in the light of archeological evidence from the territories of Ancient Colchis and Iberia (first of all, the writing tools discovered in Mtskheta, etc.).